

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Daiva Trumpienė

**KELIAUTOJAI IR JŲ KELIONIŲ APRAŠYMAI XIX A. LIETUVIŲ
LITERATŪROJE**

Magistro baigiamasis darbas

Literatūros ir spaudos studijų programa, valstybinis kodas 62604H105
Filologijos studijų kryptis

Vadovė prof. dr. Irena Buckley _____
(parašas) (data)

Apginta doc. dr. Jonas Vaičenonis _____
(parašas) (data)

Kaunas , 2009

TURINYS

Keliautojai ir jų kelionių aprašymai XIX a. lietuvių literatūroje (santrauka).....	3
Travellers and the descriptions of their travels in the lithuanian literature of the XIX century (summary).....	4
Įvadas.....	6
1. XIX a. Kelionės po Lietuvą. Jų tikslai.....	9
2. Poetinė XIX amžiaus kelionė.....	27
3. Didaktų kelionės	
3.1. Kelionė ir didaktinė proza.....	41
3.2. Keliaujančio didakto tikslai.....	42
Išvados.....	55
Šaltiniai.....	57
Literatūra.....	57

KELIAUTOJAI IR JŲ KELIONIŲ APRAŠYMAI XIX A. LIETUVIŲ LITERATŪROJE

Santrauka

Magistro darbo objektas – kelionės samprata XIX amžiuje, tikslas – išanalizuoti mažiau žinomų ir nagrinėtų keliautojų po Lietuvą tekstus, atskleisti ir suvokti kelionės motyvą XIX amžiaus poezijoje ir prozoje. Tikslu įgyvendinimui darbas suskirstytas į tris dalis ir pasirinkti šie autoriai bei jų kūriniai: V. Sirokomlė „Nemunas nuo versmių iki žiočių“, K. Tiškevičius „Neris ir jos krantai“, A.H. Kirkoras „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, M. Balinskis „Vilniaus miesto istorija“, L. A. Jucevičius „Žemaičių žemės prisiminimai“ – tai realios kelionės po Lietuvą; poetinė XIX amžiaus kelionė A. Baranauskas, A. Mickevičius, Maironis, A. Vienažindys, P. Vaičaitis, jų kūryboje stengiasi atskleisti – kaip poetai perteikė kelionės motyvą, kokias prasmes įgyja realiosios kelionės virsdamos dvasinėmis; J. S. Dovydaitis „Šiaulėniškis senelis“, P. Gomalevskis „Aplankymas seniuko“, M. Akelaitis „Kwestorius po Lietuva važinedamas žmonis bemokinašis“, M. Valančius „Palangos Juzė“ – didaktų kelionės, kur aiškinamasi moralinės vertybės, bei kaupiama įvairi medžiaga.

Darbo metodai pasirinkti atsižvelgiant į išsikeltus uždavinius: apžvelgti Lietuvą XIX amžiaus keliautojų akimis; išnagrinėti skirtingų autorių kelionių sampratas; ieškoti tekstuose tarpdisciplininių – etnografinių, folklorinių ryšių. Tad daugiausia naudojamas aprašomasis metodas bei remiamasi mitokritikos ir istorizmo metodais.

Išanalizavus pirmosios dalies autorius, galima teigti, kad kiekvienas savo kelionėje įamžino Lietuvos XIX amžiaus gyvenimą, vienas fiksavo geografinius duomenis, keliauta ir istorijos keliu, kitam svarbiau stebėti papročius, kaupti legendas, dar kitas žavisi architektūra.

Kita grupė analizuotų autorių paliko poetinės kelionės suvokimą. Visus poetus išvykusius iš Lietuvos lydi prisiminimai. Daug kur ryškus dvasinės kelionės įvaizdis. Dažnas jų kūryboje ir priverstinio išvykimo motyvas. Tokiuose eilėraščiuose pasikartoja tėvynės ilgesio nuotaikos. Apžvelgtas kelionės archetipas, kuris prasideda nuo Šventojo rašto ir tęsiasi iki XIX amžiaus nuotykinio romano – V. Pietario „Algimantas“.

Išanalizavus didaktų keliones, pastebėta, kad keliaujantiems didaktams svarbu: dalintis patirtimi, skleisti religines, moralines idėjas, perduoti žinias, pastebėti ir nagrinėti socialines problemas, diegti patriotiškumą. Keliaujantys didaktai surinko gausybę etnografinės medžiagos, tautosakos ir folkloro. Visų šiame darbe aptartų autorių polinkis keliauti atsirado dar jaunystėje, studijuojant. Vėliau keliaudavo tam, kad pažintų pasaulį ir žmones.

TRAVELLERS AND THE DESCRIPTIONS OF THEIR TRAVELS IN THE LITHUANIAN LITERATURE OF THE XIX CENTURY

Summary

The object of the master's work dealing with the travel conception in the XIX century is aimed to the analysis of the lesser-known and studied texts concerning travelers' and their travels around Lithuania, developing and perceiving travel's motive in the poetry and prose of the XIX century. With the view of the fulfillment of the aim the work is divided into three units and the writings of the following authors are opted: "The Nemunas from the Springhead to the Outfall" by V. Sirokomlė, "The Neris and its Banks" by K. Tiškevičius, "Strolling around Vilnius and its Surroundings" by A.H. Kirkoras, "The History of Vilnius Town" by M. Balinskis, "The Memories of the Land of the Lowlanders" by L. A. Jucevičius involving real travels around Lithuania; while A.Baranauskas, A. Mickevičius, Maironis, A. Vienažindys, P. Vaičaitis introduce poetical travel of the XIX century aiming to display the methods conveying the travel motifs and expressing significance of the real travels which convert into the spiritual ones; "Grandfather from Siauliai" by J. S. Dovydaitis, "Visiting the Old Codger" by P. Gomalevskis, "Quest Teaching People Traveling around Lithuania" by M. Akelaitis, "Palangos Juze" by M. Valančius comprehending peregrination by didacts, interpreting moral values and collecting multifarious material.

The work methods are chosen according to the set problems: reviewing Lithuania from the point of view of the travelers of the XIX century; approaching travel conceptions of the separate authors; pursuing interdisciplinary, ethnographic and folk connections in the texts; due to the previous fact the descriptive method is dominant supported by the methods of myth critics and historicism.

Therefore, having analyzed the authors of the first unit it is possible to affirm that everyone commemorated the life of Lithuania the XIX century in their peregrinations; one of the authors fixed geographical data; the attempts to describe the historical facts are noticeable while some of the writers custom observance and legend collecting considered to be more relevant; one of them was delighted by the architecture.

Another group of the writers analyzed by the work suggested the perception of the poetical traveling. Every poet having left Lithuania is accompanied by the memories. The image of the spiritual travel is vivid and the motive of the compulsory departure is frequent.

The feeling of the nostalgia of the homeland is repeated in the poems. Travel archetype originating from the Holy scripture and continuing to the XIX century adventure novel “Algimantas” by V. Pietaris is reviewed.

After having analyzed travels of didacts it has to be remarked that sharing experience, disseminating religious and moral ideas, conveying information, perceiving and researching social problems, inculcating patriotism are supposed to be essential ideas for the travelers. Traveling didacts accumulated a wealth of ethnographic material and folklore as well. The tendency towards traveling of the writers discussed by the work originated in their juvenility during their studies and later they traveled in order to acknowledge the world and people.

IVADAS

XIX amžiuje Lietuvoje, kaip ir kitur Europoje, vertinta kelionės, daug keliauta po svečias šalis ir po gimtą kraštą. Lietuviai aplankydavo ne tik Europos šalis, bet ir pasirinkdavo populiarius kelionių maršrutus, į Artimuosius Rytus, Egiptą.

Kada lietuviai pradėjo keliauti į Artimuosius Rytus, pasak Reginos Romanovskos, tikslų duomenų nėra. Manoma, kad keliavo ir ankstyvaisiais viduramžiais. Pirmieji keliautojai galėjo būti ir pirkliai, ir laiškanėšiai. Tačiau keliautojų ilgainiui daugėjo, o jų kelionių tikslai kito, atsirado norinčių pažinti kitus kraštus, susipažinti su tuo, kas dar nežinoma. Svarbiausias tikslas buvo užrašyti patirtus įspūdžius. Atsirado galimybė palyginti savą ir svetimą kraštus, jų kultūras.

Garsiausias XIX amžiaus vidurio Lietuvos misionierius buvo tėvas kunigas Maksimilianas Ryllo. Jis lankėsi Izraelyje, Libane, Sirijoje, Irane ir Egipte. Šio kunigo kelionės tikslas – skleisti krikščionybę artimuosiuose Rytuose ir stebėti svetimo krašto kitioniškumą. Kelionėse į Egiptą visi keliautojai siekdavo pažinti pasaulį, pajusti naujus potyrius. Tai jau daugiau turistinės kelionės, o visus įspūdžius keliautojai aprašydavo laiškuose, dienoraščiuose.

Pirmasis Lietuvos egiptologas buvo Radvila Našlaitėlis. Egiptą itin mėgo ir Mikalojus Tiškevičius. Kitas tikslas vykti į Artimuosius Rytus – noras pabėgti nuo kasdienybės, pradėti naują gyvenimą; dar kiti tarnavo Egipto ar Turkijos kariuomenėse. XIX amžiaus pabaigoje jau buvo populiarios ne tik pavienės kelionės, bet ir paplitęs masinis turizmas. Atsirado ir organizacijų, kurios rengė keliones. Tai jau buvo ne naujovių ieškojimai, o keliavimas pramintais takais. Patys kelionių aprašymai priklausė nuo kelionių tikslo, nes maldininkams rūpėjo papasakoti apie apsilankymą šventose vietose, o mokslininkams buvo svarbu išdėstyti tyrimus ir gautus rezultatus (30).

Daug keliauta ne tik po Artimuosius Rytus, bet ir po Europą, daugiausia po Prancūziją, Italiją, Angliją, Rusiją, taip pat ir po Lietuvą. Ilgainiui kito keliavimo būdai, priemonės. Dailės istorikė, menotyrininkė Jolita Mulevičiūtė savo straipsnyje „Keliaujantis žmogus XIX amžiaus antros pusės Lietuvoje“ teigia, kad techniniai patobulinimai keliavimą pavertė populiariu reiškiniu. Anksčiau keliaudavo pirkliai, misionieriai, tyrinėtojai, dabar atsirado galimybė ir eiliniam žmogui keliaujant stebėti besikeičiančius vaizdus.

Uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, Lietuva ėmė grimzti į provincializmą. Šalyje nesilankė žymūs užsieniečiai. Net ir tie, kurie LDK žemes laikė savo gimtine, apsilankydavo tik pakeliui iš Peterburgo į Varšuvą ar iš Miuncheno į Peterburgą.

Nutiesus geležinkelio atkarpą Peterburgas–Varšuva per Šiaulius, Lietuva virto kultūrinio ir prekybinio tranzito šalimi. Intensyvūs prekybiniai ryšiai su užsienio šalimis leido gyventojams mėgautis įvairiom gėrybėm. Per Lietuvą pravažiudavo įvairūs keliauninkai: muzikantai, šokėjai, aktoriai ir kt.

Nuo XIX amžiaus pradžios į Lietuvą stipriai plūstelėjo kelionių literatūra. Tai įvairios geografijos, etnografijos studijos, ekspedicijų aprašymai, praktiniai vadovai. Buvo galimybė susipažinti su norimais faktais ir vietomis, neiškeliant kojos iš namų. Amžiaus viduryje pasirodė Adomo Honorio Kirkoro „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, Vladislavo Sirokomlės „Iškylos po Lietuvą“, geografijos ir kraštotyros veikalai bei gamtos pradžiamoksliai, kur buvo pateikta informacija apie įvairias pasaulio šalis. Atsirado ir naujas žanras – kelioninė apybraiža.

Ne visos publikacijos buvo mokslinio pobūdžio. Kai kurie veikalai buvo skirti mažai ar vidutiniškai išlavintam skaitytojui: valdininkui, tarnautojui, namų šeimininkei, gimnazistui, o lietuviškos spaudos draudimo metu dar ir valstiečiui. Ne visi veikalai siekė gilumo, moksliskumo.

Jolita Mulevičiūtė, cituodama sero Lubbocko žodžius, teigia, kad pasaulį pamatyti ir apžiūrėti reiškė pasaulį pažinti bei valdyti (34).

Domėjimasis savu kraštu privertė ne vieną Lietuvos keliautoją parašyti veikalą, kuriame užfiksuotos visos kelionių smulkmenos. Tai realios kelionės, kurių metu buvo kruopščiai renkama vertinga kraštotyrinė, istorinė ir etnografinė medžiaga. Dažnos būdavo ir kelionės mokslo tikslais: dauguma XIX amžiaus jaunų žmonių vykdavo studijuoti į Peterburgą. Šiame darbe yra liečiami ir priverstinių kelionių bei išgyvenimų svečioje šalyje aprašymai.

Taigi šio darbo **objektas** – kelionės samprata XIX amžiaus lietuvių literatūroje.

Darbo **tikslas** – išanalizuoti mažiau žinomų ir nagrinėtų keliautojų po Lietuvą tekstus, atskleisti ir suvokti kelionės motyvą XIX amžiaus poezijoje ir prozoje.

Uždaviniai:

1. Apžvelgti Lietuvą XIX amžiaus keliautojų akimis.
2. Išnagrinėti skirtingų autorių kelionių sampratas, požiūrius į aprašomuosius objektus, matymo aspektus ir aprašymų prioritetus.
3. Ieškoti tekstuose tarpdisciplininių - etnografinių, folklorinių, literatūrinių - ryšių.

Daugiausia naudojamasi aprašomuoju **metodu**. Remiamasi mitokritikos ir istorizmo metodais.

Darbo **struktūra** nulemta pasirinktos medžiagos. Pirmiausia – realios kelionės, paskui –poetinės kelionės ir pabaigoje didaktikinės.

Pirmojoje darbo dalyje supažindinama su Lietuvos keliautojų istorija: kas pirmieji keliavo po Lietuvą, ką stebėjo ir užrašinėjo; kas iš lietuvių keliautojų pirmieji pradėjo pažinti pasaulį; kokią įtaką keliautojų patirtis bei užrašai darė kultūrai ir mokslui. Pirmoje darbo dalyje bus nagrinėjami šie veikalai: V. Sirokomlės „Nemunas nuo versmių iki žiočių“, K. Tiškevičiaus „Neris ir jos krantai“, A.H. Kirkoro „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“, M. Balinskio „Vilniaus miesto istorija“, L. A. Jucevičiaus „Žemaičių žemės prisiminimai“. Taigi pirmoje darbo dalyje bus panagrinėta, kokiais aspektais ir rakursais savo kelionių metu minėti kultūros, visuomenės veikėjai matė XIX a. Lietuvą; kaip jų požiūriai ir darbai tarnavo lietuvybei; kokie svarbiausi jų kūrybos sąlyčiai ir skirtumai.

Antrojoje darbo dalyje bus nagrinėjama visiems gerai žinomų lietuvių poetų kūryba. Tai Antanas Baranauskas, Adomas Mickevičius, Maironis, Antanas Vienažindys, Pranas Vaičaitis, - jų pristatinėti, be abejonės, nereikia. Tačiau gerai pažįstama poezija bus nagrinėjama nauju aspektu – kaip poetai savo kūryboje perteikia kelionės motyvus, įvaizdžius, simbolius, kokias prasmes įgyja realiosios kelionės, virsdamos dvasinėmis.

Trečiojoje dalyje bus kalbama apie Juozapo Silvestro Dovydaičio apysaką „Šiaulėniškis senelis“, Petro Gomalevskio apysaką „Aplankymas seniuko“, Mikalojaus Akelaičio apysaką „Kwestorius po Lietuva važinedamas žmonis bemokinašis“, Motiejaus Valančiaus apysaką „Palangos Juzė“. Šių kūrinių pagrindiniai veikėjai – keliautojai „moralistai“, dalinantys sutiktiems žmonėms patarimus, pamokymus, pabarimus. Analizuojant jų didaktines keliones bus aiškinamasi, kokios svarbiausios moralinės vertybės ir visuomeninės ydos egzistavo XIX amžiuje.

Išvadose pateikiami apibendrinimai: tai kokie gi buvo tie XIX amžiaus keliautojai ir jų užrašai? Kokia buvo kelionės samprata? Kokią Lietuvą matė ir fiksavo keliautojai (jos kultūra, moralė, etnografija, papročiai ir kt.)? Kaip skyrėsi kelionės raiška etnografų, poetų ir didaktų tekstuose? Darbas apibendrinamas, įvertinant kelionių aprašymų reikšmę vėlesnei Lietuvos kultūrai, istorijai ir literatūrai.

1. XIX A. KELIONĖS PO LIETUVĄ. JŲ TIKSLAI

Šioje dalyje aptariami kelionės po Lietuvą aprašymai, kur apibūdinamos įvairios vietovės, raiškiai piešiami vaizdai. Aprašymai vadinami kelionės vadovu, istorine kelione, apybraiža.

Kiekvienas keliautojas turi tikslų, kuriuos siekia įgyvendinti savo kelionėje. Šioje dalyje bus supažindinta su šiais autoriais: Vladislavu Sirokomle, Adomu Honoriu Kirkoru, Konstantinu Tiškevičium, Mykolu Balinskiu ir Liudviku Adomu Jucevičium. Taip pat bus kalbama apie jų kūrinius ir tikslus.

V. Sirokohlės veikalą „Nemunas nuo versmių iki žiočių“ galima pavadinti kelionine apybraiža. Pats autorius savo darbą vadina monografija. Ji sudaryta iš dviejų dalių: pirmoje dalyje - Nemuno monografija, o antroje – atsiminimai apie 1829 metais lietuviška vytime atliktą kelionę iš Kauno į Karaliaučių. Iš šių atsiminimų galima susidaryti vaizdą apie to meto laivininkystę. Skaitydamas antrą dalį tarsi kartu keliauji, - plauki vytime.

Autorius įžangos žodį pradeda sakiniu: „*Gerbk savo tėvą ir motiną*“ (8, 4). Tai vienas iš dešimties Dievo įsakymų, kuris Sirokomlei labai svarbus. Čia autorius žvelgia plačiąja prasme: tėvas - Dievas, motina – žemė. Svarbiausia - tėvynės meilė, bet ji neįmanoma nepažinus savo gimtosios žemės, jos istorijos, gamtos, etnografijos, geografijos. Tik tai pažinus, ištyrinėjus galima sakyti: „*kas sutarta vadinti tėvynės meile*“ (8, 4). Sirokohlė apgailestauja, kad mažai darbų nudirbta geografijos srityje (priešingai nei istorijos darbų).

V. Sirokohlė kraujo tekėjimą sulygina su upėmis: „*Kaip kraujas organinės būtybės arterijose, taip krašto gyvenimas stipriausiai tvinksi jo upėse*“ (8, 5). Autorius taip akcentuoja, nes pats keliauja upe, kurios visus vingius stengiasi aprašyti.

Šis darbas daugiau geografinis, ir pats Sirokohlė apgailestauja, kad labai mažai jame etnografinių dalykų, kas monografijai būtų suteikę gyvumo.

Savo kelionę Sirokohlė pradeda: „*Senovės vaivadija, kur yra Nemuno lopšys*“ (8, 5). Taigi pradeda keliauti Lošos upe, o vėliau, praplaukus kaimelį, prasideda Nemunas: „*tai mūsų lietuviškasis Nemunas*“ (8, 8).

A. H. Kirkoro veikalas (vadovas po Vilnių) „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ parašytas lenkų kalba ir išleistas 1856 metais. Tokio veikalo atsiradimą lėmė keliautojų domėjimasis Vilniaus padėtimi, istorija, architektūra. Ypač daug leidinių apie Vilnių ir jo praeitį pasirodė XIX amžiuje, romantizmo laikotarpiu. Romantinė buvo beveik visa lenkiškoji XIX amžiaus Lietuvos literatūra. Žinoma, didelę įtaką darė politinė padėtis, ideologinę reikšmę romantizmas turėjo šalyse, kurios buvo pavergtos svetimšalių. Romantikai

labai domėjosi praeitimi, žmonijos dvasinės kultūros istorija. Tai rodo ir šiame darbe aprašomi kūriniai, noras atskleisti istoriją, kuri nuolat keičiasi, nestovi vietoje. Istorikai romantikai stengėsi priminti skaitytojams garsiąją Lietuvos praeitį.

„Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ – pirmasis vadovas po Vilnių, kuriuo naudojosi keliautojai visais laikais. Rengdamas šį vadovą, autorius turėjo daug sunkumų, nes reikėjo aprašyti miesto istoriją, archeologiją, architektūrą, geografiją. Čia pateikiama daugybė vertingų faktų, aprašomos memorialinės vietos.

Knyga sudaryta iš 18 pasivaikščiojimų. Tai kelionė po Vilniaus gatveles, kur susipažindinama su kultūros paminklais, bažnyčiomis, kapinėmis, kuriose ilsisi šlovingi veikėjai.

Geografinėje kelionėje „Neris ir jos krantai“ K. Tiškevičius teigia, kad „*Nemunas ir Neris, tos dvi gražiausios Lietuvos upės* <...>“ (9, 23). Kaip Sirokomlė tyrinėjo Nemuno krantus ir rinko įvairią medžiagą, taip K. Tiškevičius su dideliu užsidegimu aprašė Neries krantus. Pirmoji dalis – kelionė nuo Neries ištakų iki Vilniaus miesto, o antroji – kelionė Neries krantais nuo Vilniaus iki Kauno. Autorius stengėsi surinkti kuo daugiau žinių apie ten gyvenančius žmones, stengėsi užrašyti kuo daugiau dainų, domėjosi istoriniais dalykais ir viską nuosekliai fiksavo, stebėjo, užrašinėjo. Jis itin taikliai

Autoriaus meilė tėvynei paskatino keliauti ir rinkti šaliai svarbią informaciją, žinias, viską, kas nėra plačiai aprašyta, tyrinėta. Jis akcentuoja, kad gimtinę reikia mylėti ir širdimi, ir mintimis, bet ne mažiau svarbu – darbais, tad jaunystėje, 1938 metais, pirklio barka perplaukė Dauguvą. Džiaugėsi tos kelionės krantuose matytais vaizdais: įvairiausi senoviniai griuvėsiai, pilys, bažnyčios. Visa tai išliko atmintyje kaip didelis turtas.

L. A. Jucevičiaus veikalas „*Žemaičių žemės prisiminimai*“ – tai apybraiža. Lietuvoje pirmosios apybraižos parašytos būtent L. A. Jucevičiaus, tai akcentuojama „*Lietuvių literatūros žinyne*“ (20, 28). Jis domėjosi savo kraštu, jo liaudimi ir kultūra, rūpėjo ir lietuvių mitologija. Aiškindamasis jos elementus prisirinko ir archeologinių duomenų. Veikale paskelbta etnografinė medžiaga. „*Šis kūrinys yra pusiau mokslinė, pusiau meninė kelionės apybraiža*“ (3, 43). L. Jucevičius, kaip ir K. Tiškevičius, stebėjosi ir piktinosi žmonėmis, kurie domėjosi ne Lietuvos, o svetimu kraštu. Tad autoriaus tikslas ir buvo keliauti po Žemaičių žemes, jas tyrinėti ir kuo smulkiau, išsamiau aprašyti, supažindinti ne tik su etnografinė medžiaga, bet ir su to krašto žmonėmis, jų kultūra.

M. Balinskiui veikale „*Vilniaus miesto istorija*“ buvo svarbu pažinti istoriją, surinkti kuo daugiau reikšmingos medžiagos, įvairių dokumentų, kurie leistų smulkiai ir išsamiai sužinoti ne tik apie Vilnių, bet ir apie visą Lietuvą. Tad ši knyga yra tarsi istorinė kelionė.

Vienose kelionėse renkamos daugiau geografinės žinios, istoriniai faktai, aprašoma praeitis, architektūriniai statiniai, kitur svarbiau meninis vaizdas ar liaudies kūryba, kai kur išryškinamas lietuvių būdas ar tautinės kultūros padėtis. Tai itin ryšku V. Sirokomlės monografijoje „Nemunas nuo versmių iki žiočių“, nes ši knyga rašyta 1860 metais, todėl V. Sirokomlei Lietuva ir Lenkija tėra viena valstybė. Tai visiškai suprantama, nes tautinė kultūra buvo atsidūrusi sudėtingoje padėtyje, - miestuose gyvavo kitataučių kalba ir kultūra. Įsigalėjo lenkų kalba, kuri inteligentijos, bajorų buvo laikoma prestižine. Lietuvių teisės buvo sulygintos su lenkų. Tai visiškai atspindi posakis: kilmė – lietuvis, tautybė – lenkas (21, 210).

Autoriai keliaudami stengėsi matyti ir gamtos grožį, kurį vieni aprašė plačiau, kiti siauriau, kiekvienas keliautojas žvelgė iš skirtingos pozicijos. A. H. Kirkoras daugiau domėjosi istoriniais, geografiniais dalykais, bet grožėjosi ir gamta, kuri yra nuostabiai graži, nes gausu slėnių, miškų, upelių, kalnų: *toliau išnirs didingas, tamsus miškas* (4, 163); <...> *perbriskime per kelią sruvenanti ir niekad os nenuilstanti upokšni, tada kopkime aukštyn* (4, 175).

V. Sirokomlės kūrinio pirmojoje dalyje sunku aptikti gamtos aprašymų, ten, kaip vėliau matysime, daugiau aprašomi architektūriniai statiniai, o antrojoje monografijos dalyje jau ne tik, kaip jis pats sako, sausas aprašymas, bet ir vaizdinga kalba apie gamtą, kuri suteikia gyvumo: *Kokie stebuklingi krantai; žaliais krūmais vainikuota* (8, 36); *Laisvas kaip Nemuno žuvelė* (8, 40); *Saulė vos užtekėjo ir žaidžia su Nemuno vilnimis* (8, 46); *Pirmiausia purpurinė saulėleidžio žara, paskui mėnulis, kurio pilnatis išplaukė į tamsią mėlynę, teikia spalvingą vaizdą, kurio joksai teptukas neatvaizduos* (8, 64).

Kaip V. Sirokomlės, taip ir A. Kirkoro veikale nėra daug gamtos aprašymų ar vaizdingų posakių, kiek dažniau savo tekstą jais puošia K. Tiškevičius, aprašydamas Neris krantus: „*Neries vaga susiaurėja ir varstą teka tarytum įstabiausiame, it žmonių rankų išpuoštame sode, tarp gausiai žydinčių putinų, ažuolų neužaugų, lazdynų ir smailialapių prie vandens palinkusių gluosnių, švelniai šypsodamasi ir savo vandenį ritendama*“ (9, 61). Autorius kelionės metu patyrė ir džiugių akimirkų, ir sunkių išbandymų, tačiau visados džiaugėsi galėdamas pasakyti: „*Ir vėl plaukiame tolyn!*“ (9, 222). „Tolyn“ reiškė, kad puikiosios Neris bangos neša link naujų krantų, naujų išpūdžių ir išgyvenimų. Vaizdai keitėsi, vienur slėgė akmenėti krantai, o kitur išnirdavo *gražus slėnis* (9, 222). K. Tiškevičiui netrūko vaizdingų pasakymų, pamačius gražesnę vietą: „*Prie jų, viršum didelės daubos, vaizdingai pakibęs didelis malūnas. Čia triukšmingai iš kalno į Nerį skubantis upeliukas vėjavaikiškai įsikibo malūnui į ratą* <...>“ (9, 223). Nepaisant įtempto darbo, kurio kelionėje buvo daug, autorius išmoningai, poetiškai užrašydavo mintis: „*Žalia veja buvo mums brangus patiesalas, dangus – apklotas, o mėnulis, dairydamsis į mus iš už plaukiančių debesų, švietė*

mūsų nakties vaišėms (9, 227). Tokios mintys leidžia atitrūkti nuo realaus pasaulio ir trumpam pasinerti į poetinius verpetus.

Plaukdamas K. Tiškevičius nedažnai sustodavo, bet stebėjo visus besikeičiančius krantų vaizdus ir tai, kas matėsi toliau nuo kranto: „<...>, tai kokius vienas prie kito sudaigstytus kaimelius, tai pavienių kaimiečių šiaudinius stogus skurdžiuose pasėlių laukuose. O štai į akis krenta nedidelis keliukas, atvingiuojantis iš žalių laukų, nežinia iš kur ir nežinia kur nutiestas. O kai pribėga prie upės kranto, dingsta“ (9, 81,82).

L. A. Jucevičius savo kelionę pradeda nuo Nevėžio, kuris skiria Lietuvą nuo Žemaičių, ir po valandėlės atsiveria gražūs vaizdai. Nevėžio paupius autorius lygina su Šveicarijos vietomis: „*Gražūs, žavingi Nevėžio paupiai: čia ne viena vieta gali rungtis dėl pranašumo su kerinčiomis Šveicarijos vietomis*“ (3, 364). Poetiškai apibūdinamas vietoves, jis tekstą priartina prie grožinio kūrinio (*kaip banguojantys javai ar ažuolai galvas debesyse panėrę...*)

Žvelgdamas keliautojo akimis, autorius stebi gamtą, jos grožį: „*Kaip iškilmingai, kaip poetiškai atrodo tos iškilios kalvos <...>; <...> miškai, sidabruoti ievų žiedais*“ (3, 364).

L. A. Jucevičius didžiudamasis kalba apie Žemaičių žemės vaizdingas vietas ir drąsiai teigia, kad keleivio akiai tai nuostabiau vaizdai. Priešingai, nei K. Tiškevičiui ar A. H. Kirkorui, A. Jucevičiui aktualu paprastų gyventojų sutvarkyti plotai prie trobų. Prie kiekvienų namų yra sodelis, darželis, nesvarbu, ar tai pono, ar paprasto žmogelio. Kelionės metu autorių lydėjo ne tik gražūs vaizdai, bet ir apleisti, siauri keliukai, kurie vis dėlto jam netrukdytų pasiekti užsibrėžtų tikslų; kur reikėjo - buvo važiuotas, o kitur ir pėsčias keliavo, svarbiausia buvo pažinti kraštą. Jucevičiaus kelyje pasitaikė tokių vietų, kurios nevertos keleivio dėmesio. Bet autorius ir tai sugebėjo kuo vaizdingiau aprašyti: „*Smėlėtas kelias rangosi per tankų spygliuočių mišką, per kurį nuskamba tik kraupus varno krankimas arba pelėdos ūkčiojimas*“ (3, 422). Daug poetinių apibūdinimų, kurie žavi kiekvieną, daug ir tik keliaujančiojo akimis stebimų vaizdų: „*vilnys it milžinai kyla iš gelmių; Prie kranto betgi tu ir rami būdama, ir miegodama mėgsti it kūdikis žaisti mažais kiauteliais, akmenėliais ir gintaro trupiniais*“ (3, 426,427).

Autoriai keliauja ne tik realiu laiku, bet ir mintimis į praeitį. Tačiau V. Sirokomlė pateikia ne tik istorinius faktus, kaip antai apie Sverženio miestelį: *lengvai vingiuodamasis, Nemunas atiteka prie Sverženio miestelio, kuris XVI amžiuje laikotarpiais priklausė Vževlevskiams, Svirskiams ir kitiems* (8, 9), - bet taip pat pamini ir statistinius duomenis: *Miestelio gyventojai gyvena 185 namuose ir susideda iš 350 krikščionių bei 430 žydų* (8, 10). Gal tai ir nėra tikslu, nes pastebi tik pats autorius, bet puikiai galima susidaryti nuomonę, koks tikėjimas, kokios tautybės gyvavo tuo metu.

Istorijos keliu itin daug keliavo A. H. Kirkoras, kuris savo veikale „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ kelionę pradeda nuo Šventaragio slėnio: *„Pirmučiausia nueikime į katedros aikštę. Čionai prasideda Vilniaus istorija. Čia išvysime nuostabių šio miesto praeities paminklų. Iš čia matyti trys kalnai, senų seniausių įvykių ir kovų liudytojai (4, 18). Supažindina su šio slėnio pavadinimu, paaiškina, kodėl Šventaragio. Tai susiję su pagonybės laikais, kai Dievas buvo Perkūnas: Šioje aikštėje buvo aukojama dievui Perkūnui, liepsnojo amžinoji ugnis, buvo deginami ant laužų ir laidojami didžiųjų kunigaikščių palaikai; prietaringi lietuviai įsivaizdavo čia girdį dievų valią. Kurį jiems skelbiąs vyriausiasis Lietuvos žynys Krivių Krivaitis. Ši vieta buvo vadinama Šventaragio slėniu – nuo vardo Lietuvos kunigaikščio Šventaragio, įkūrusio čionai šventyklą Perkūno garbei (4, 18). A. H. Kirkoras pateikia išsamią istoriją apie Jogailos katalikybės priėmimą bei Gedimino sapną. Grįžta atgal per kelis šimtmečius, kad suteiktų kuo smulkesnę informaciją ir supažindintų ne tik su vietovėmis, bet ir su istorija. Pavyzdžiui, kalbėdamas apie Aukštutinę pilį, pradeda pasakojimą nuo senų laikų: Čionai buvo ir pagonių šventykla, kurią Jogaila pavertė Šv. Martyno katalikų bažnyčia; jos griuvėsius galima ir dabar regėti (4, 19). Aprašoma Žemutinė pilis ir trijų kryžių kalnas, kuris atmintinas tuo, kad čia kankinių mirtimi mirė septyni pranciškonai, kuriuos pagonys, didžiajam kunigaikščiui Algirdui nesant, pririšo prie kryžių ir nuo kalno numetė upėn<...> (4, 20).*

K. Tiškevičius veikale „Neris ir jos krantai“, kaip ir prieš tai minėti autoriai, keliauja ne tik realioje kelionėje, bet ir per istoriją, kurios pateikia daug, nes jam svarbu, kad skaitytojas susipažintų ne tik su pateikiama informacija, bet ir su tuo, kas buvo prieš kelis šimtmečius: *„Pats kaimelio vardas reiškia senovinę jo paskirtį. Kai prekyba senų senovėje buvo svetimšalių rankose <...>“ (9, 46). Autorius keliauja istoriniais šaltiniais, kad paaiškintų kai kurių vietovių, o svarbiausia - Neries kilmę: „Kad iš seniausių laikų ta upė šitaip buvo vadinama, sužinome iš žilos praeities kronikų, dokumentų ir nuo amžių išsaugotų jos krantuose žmonių legendų“ (9, 35). Kartais apgailestaudamas dėl amžių skirtumų taria: „Koks apgailėtinas skirtumas tarp praeities ir dabarties!“ (9, 225).*

Bene plačiausiai istorijos keliu klaidžioja M. Balinskis „Vilniaus miesto istorijoje“. Jis iš Vilniaus keliauja į Lietuvos praeitį ir atgal, į savo dabartį.

Apie vietą, kur dabar stovi Vilnius, buvo žinoma jau XII amžiuje. Tai liudija Islandijos keliautojų pasakojimai apie tai, kad Vilijos ir Vilnios santakoje jau tada stovėjo mediniai namai. Ten nebuvo rami vieta, nes kunigaikščiai ruošdamiesi puolimams čia įkurdavo savo buveines. Čia buvo pirmą kartą gyvenvietė, medinė tvirtovė: *„<...> pagaliau nuo tos tvirtovės prie Vilnios palei krantą pažemiais tęsėsi trobelės iki pat Vilijos“ (1, 18). Ties šia upe (Vilijos), pagal tradicijas, slėnyje iki krikščioniškojo tikėjimo įvedimo degė*

amžinoji ugnis, kurią kurstė žyniai, o jų vyriausiasis buvo Krivių Krivaitis – pranašas. Tai Šventaragio slėnis, kur pagal pagonių papročius degindavo mirusiųjų kūnus.

Pati Vilniaus istorija prasideda 1321 metais, kai „*Gediminas, Vytenio įpėdinis, Lietuvos ir Rusios valdovas, užėmęs įvairias Rusios kunigaikščių tėvonijas Voluinėje ir savo užkariavimais nusigavęs net už Kijevo, įsakė pastatyti mūrinę pilį ant kalno, <...>, ir į ten iš Trakų perkėlė savo buveinę*“ (1, 20). Gediminas pirmasis užmezgė ryšius su krikščioniškąja Europa.

Kelionės tikslas - diegti naują tikėjimą. Kunigaikščiai nuolat keliaudavo po kraštą, tačiau tų kelionių tikslai dažniausiai būdavo užgrobti žemes. Dėl tokių ekspedicijų Vilniui ne kartą buvo kilusi grėsmė. Tačiau būta ir kilnių tikslų, vienas tokių - krikščionybės skatinimas. Nuo XIV amžiaus pabaigos (1387 m.) kartu su Vladislovu Jogaila, Kristaus tikėjimo išpažinėju, ir Jadvyga, norinčia skleisti krikščionybę, prasideda pagonybės atmetimo laikas. Atkeliauja ir arkivyskupas iš Krokuvos bei daugybė lenkų kunigaikščių bei didikų.

Jogaila Vilniui suteikė Magdeburgo teises: „*Karalius šią privilegiją suteikė savo apaštališkosios kelionės po Lietuvą metu*“ (1, 114). Tai buvo atpildas už gyventojų ištikimybę ir miesto išgelbėjimas nuo valdžios nepastovumo. Jogaila aplankė visą Lietuvą. Jis buvo nuolat spaudžiamas įvairių reikalų, todėl išvyko į Lenkiją, vadovavimą paskirdamas Skirgailai, tačiau šaliai tai buvo nesėkmingas laikotarpis.

Dar vienas kelionės tikslas – prekyba. Ji vyko su Prūsijos, Livonijos miestais, Pskovu, Naugardu, Maskva. Tačiau tai buvo labai sunku dėl nesiliaujančių karų. Vytauto laikais prekybiniai ryšiai buvo išplitę su Gdansku, Ryga (valdant Švitrigailai, garsus pirklys Bomannas iš Vilniaus prekiavo su Gdansku). Silezijos, Vroclavo gyventojai atvykdavo į Vilnių su savo prekėmis. Kazimieras, tapęs karaliumi, atleido Vilniaus miestiečius, prekiaujančius su Lenkija, nuo maito mokesčio. Valdant Žygimantui Senajam, prekyba Vilniuje taip pat klestėjo „*<...> mieste atsirado daug lobingų, su svečiais kraštais mainus vykdančių pirklių*“ (1, 268). Į Vilnių vis gausiau atvykdavo pirklių, tačiau būdavo tam tikrų sąlygų: „*Maskvos, totorių ir valakų pirkliai. Kaskart vis gausiau atvykstantys į Vilnių, išskyrus metų muges, negalėjo mainytis savo prekėmis su svetimšaliais, bet tik tai su Vilniaus pirkliais*“ (1, 269). Kaune buvo Vilniaus pirklių prekių sandėlis; jie Vilijos upe laisvai plaukiojo vytinėmis, gabendami įvairias prekes: alavą, varį. Šios prekės buvo gabenamos iš Vengrijos į Krokuvą, o ten perkamos ir - į Vilnių.

Mirus Žygimantui Augustui, kurio valdymo laikas buvo vadinamas aukso amžiumi, prasidėjo sumaištis, badas, žmonės iš apylinkių bėgo į miestus, tad nenuostabu, kad prekyba taip pat ėmė žlugti: „*Karališkųjų muitinių valdytojai Karalystėje ir Ukrainoje su naujais*

mokesčiais iš Vilniaus gabenamoms prekėms tą prekybą bandė suvaržyti <...>“ (1, 288), tačiau prieš tai griežti karaliaus draudimai juos sutramdė.

Kitas kelionės tikslas, minimas M. Balinskio istorijoje, – gausinti gyventojų gretas: „*Tuo metu Vilnius daug laimėjo per gyventojų pagausėjimą, <...> įsikūrė nemaža paimtų į nelaisvę totorių <...>. Juos Vytautas atvežė nuo Azovo <...>*“ (1, 142, 143). Vytauto kelionė iš Vilniaus į pietų rytus lėmė ir karaimų atvykimą į Lietuvą. Kita tautybė Lietuvoje – žydai. Jie dar XI amžiuje buvo paplitę Lenkijoje. Žydai galėjo atvykti laisvai kirsdami sieną, tad jų skaičius Lietuvoje ir sostinėje buvo gan didelis. Suvokiant, kiek jie gali teikti naudos, turtingiems žydams suteikta labai daug laisvių.

Autoriui rūpėjo ne tik aprašyti kovas, nesibaigiančius užpuldinėjimus ar nesutarimus tarp kunigaikščių, bet ir nuostabius vaizdus, architektūros statinius. Dažnai lyginama, koks statinys buvo prieš keletą šimtmečių ir yra šiandien: „*Čia buvo pats miesto centras – ten, kur dabar stovi Rotušė ir Šv. Kazimiero bažnyčia <...>, išsidėsčiusios palei Viliją – dabartinių Lukiškių ir Antakalnio užuomazgos*“ (1, 110), „*Tolėliau, toje vietoje, kur dabar stovi katedra <...>*“ (1, 107), „*<...> viena šventa vietovė buvo ant tos kalvos, kur dabar stovi Šv. Jono bažnyčia, o Antakalnyje, kaip tik ten, kur dabar Šv. Petro bažnyčia <...>*“ (1, 109).

M. Balinskis plačiai aprašė ne tik Vilniaus miesto istoriją, bet supažindino su kitų šalies miestų formavimusi. Skyriuje „*Apie Veliuoną ir kryžiuočių pilis palei Nemuną*“ (1, 101), aprašyta vietovė, kurioje pilis pastatyta apie XIII amžių. Šiandien nukeliavę į Veliuoną randame miestelį su daugiau kaip šimtu namų ir dvaru. Veliuona turi ir padavimą apie gotikinę mūro bažnyčią, tačiau paties padavimo M. Balinskis nepasakoja. Mažesnėje bažnyčios pusėje – šventovė; teigiama, kad ji gali siekti pagonybės laikus.

Pakeliavus aplink Veliuoną palei Nemuną, supažindinama su kitomis pilimis: „*Už mylios nuo Veliuonos, irgi ties Nemunu, stovi Bajerburgo pilis <...>. Dabar Bajerburgas vadinamas – Raudan, arba tiksliau Raudon <...>*“ (1, 102). Žemyn Nemunu yra dar viena pilis – kryžiuočių, kuri vadinoma „*Fridbergu*“ (*taikos kalnas*) (1, 104). Dabar pavadinimo neliko,- tai tiesiog pilis, kuri išvengė gaisrų ir stūkso nuostabioje aplinkoje.

Vilnius atvykusiems lenkams prieš akis iškilo gražiu kraštovaizdžiu: „*Iš žalio slėnio gilumos, ant paskutiniojo iš kalnų, supančių Vilnelės upės vagą, ir ten, kur ji įteka į Viliją, buvo iškilusi mūro tvirtovė*“ (1, 107). Ant Vilijos kranto - Kreivoji pilis, dar kitaip vadinama Žemutine pilimi. Iš šios pilies driekiasi du keliai - vakarų ir pietų link. Tuos kelius M. Balinskis aprašo labai smulkiai.

Keitėsi šalies vadovai, bet vaidai, kovos, barbariški išpuoliai nesibaigė, - apie visa tai M. Balinskis nuosekliai dėsto savo veikale, tačiau aprašinėdamas nemalonumus, vis dėlto nepamiršta atkreipti dėmesį ir į gamtos vaizdus: „*Puiki lanka skyrė upę nuo kalnelių, ant*

kurių stovėjo abu dvarai, o jos žaluma atrodė ypač gaivi sengirių fone. Tos tamsžalės tankmės, kuriose iki šių dienų dar būna meškų ir briedžių <...>. Per pusantros mylios nuo Rūdninkų Mendžižečės link stūksojo nuostabiai gražus šilas <...>“ (1, 255).

Mykolo Balinskio istorija - tai kelionė praeitimi, kurios metu aplankomos įvairios vietovės: „*Priartėjo prie Aukštutinės pilies*“ (1, 123); „*Vilniaus link*“ ; „*Kauno keliu priėję slėnį*“ (25, 132); „*Išvyksta iš Marienburgo*“ (1, 134); „*Išsiruošė anapus Nemuno*“ (1, 136), „*Suvažiavo į Vilnių*“ (1, 145).

Mykolas Balinskis, keliaudamas Lietuvos istorijos keliu, nuosekliai ir išsamiai aprašė visus žygius, kurių metu vyko užgrobumai, apiplėšinėjimai, puldinėjimai, prekyba.

Autorius mintimis viską išgyvena, nuolat keliaudamas kartu su didžiaisiais mūsų kunigaikščiais. Visą veikalą galima pavadinti kelione praeitin.

L. A. Jucevičius „*Žemaičių žemės prisiminimuose*“ taip pat keliauja ne tik realiu laiku, bet ir mintimis į praeitį. Kaip pats autorius sako, į anuos laikus: „*Kad žvelgi į jo žydrus vandenį, tarsi matai prabėgusių amžių pėdsakus <...>*“ (3, 363). Autorius klajoja ne tik istoriniais keliais, bet ir savo vaikystės prisiminimais, kai lakstydavo po Užvarmio miškus. Keliaudamas po gimtąjį kraštą, klaidžiodamas pramintais takais, aplankydamas vaikystės vietas, L. Jucevičius tarsi sugrįžta į vaikystę: vienur linguoja liepa, po kuria kitados tėvas mokė, kitur matyt giraitė, kur žaisdavo su draugais. Prisiminimų kelionėse kai kas jau nusitrynę, kai kas išlikę ir, kaip pats autorius sako, kas atmintyje išlieka, *tai panašu į aną labirintą, kuriame keliauninko akis neįstengia įsidėmėti tikrojo kelio* (3, 370). Atvykęs į Kražius autorius persikelia į atsiminimus, nes čia mezgėsi pirmieji draugystės ryšiai, čia mokslų pradžia, čia pamėgtos knygos. Taip keliauja po savus prisiminimus, o norėdamas pristatyti Kražių miestelį, eina istorijos keliu. L. Jucevičius nukeliauja, kitaip tariant, sugrįžta net iki Vytauto laikų. Išvydus Baltijos jūrą L. Jucevičių užplūsta praeties prisiminimai.

Mintimis keliauja ir V. Sirokomlė, tik ne į praeitį. Čia autoriaus keliautojas dienoraštyje aprašo ir savo kraštą, ir svetimą pagirį, jo gamtos grožį. Tačiau mielai mintimis grįžta į tėvynę ir apgailestauja, kad nebeplaukia Nemunu: *Kai atsistūmėme nuo kranto, liūdna pasidarė širdyje prisiminus, kad jau nebeplaukiame Nemunu. <...>. Pametęs iš akių Nemuną, apsiverčiau: jutau, kad nustojau brolio, draugo, giminaičio* (8, 66). Ypatingą ryšį ir pagarbą rodo apeiga: *Kai atėjo lemiamoji akimirka išsiskirti su Nemunu, kiekvienas vairininkas sulaukė savo vytinę, atsistojo, nusiėmė kepurę, atriekė duonos gabalą, pabarstė jį druska ir įmetė į vandenį* (8, 66). Ši auka, kaip pats keliautojas sako, *neišdils iš atminties* (8, 66). Toks atsisveikinimas - lyg ir padėka už laimingą tikslo pasiekimą, lyg ir atsiprašymas, kad Nemunas buvo keikiamas užstrigus seklumoje, kaip *atsiprašoma supykusio brolio* (8, 67). Toks elgesys visiškai nesuprantamas vokiečiui, kuris smalsiai pasiteiravo, kam tą duoną mėto

į vandenį, - ar tai kokie burtai? Tai sukėlė upeivių pasipiktinimą, nes jie tokius žodžius priėmė kaip įžeidimą.

Svarbus kelionės tikslas - aprašyti architektūrinius statinius. Ypatingai daug dėmesio tam skyrė A. H. Kirkoras. Jis, keliaudamas po Vilnių, aplankė įvairias bažnyčias, tame tarpe ir katedrą, jos koplyčias, kurių net paveikslus aprašo kuo smulkiausiai. Koplyčių yra devynios ir jos visos turi savotišką istoriją. Katedra aprašyta su visom smulkmenom, nepaliekant nei vienos neaplankytos, nepastebėtos vietelės; išvardinti didikų, kurie ten palaidoti, antkapiai, apsakyma varpinė, arkibrolija bei lobynas: *Katedros lobyne yra daug įdomių senovės vertybių* (4, 37). Tai pirmojo pasivaikščiojimo aprašymas, toliau keliaujama pagrindinėmis miesto gatvėmis, kur autorius apžvelgia universitetą, observatoriją ir Šv. Jono bažnyčią, kurią dar pagonybės laikais pradėjo statyti karalius Jogaila pagoniškos lietuvių šventyklos vietoje. Šv. Petro bažnyčia - viso krašto įžymybė, nes joje yra apie 2000 gipsinių figūrų, taip pat ji turi pagonišką praeitį: *Pagonių laikais čia turėjo stovėti meilės deivės Mildos šventykla, o ant jos griuvėsių gal dar Jogailos laikais iškilo Romos katalikų bažnytelė* (4, 146). Dauguma pastatų pradedami aprašinėti nuo pagonybės laikų. Visuose pasivaikščiojimuose ypatingai daug bažnyčių, cerkvių, vienuolynų, kapų bei kitų istoriškai svarbių paminklų aprašymų.

A. H. Kirkoras architektūrą aprašė plačiau, nei K. Tiškevičius, nors pastarasis pateikė išsamią informaciją apie miestelių urbanistiką: „*Dešiniajame Neries krante – Spasas. Ten yra Romos katalikų bažnyčia Viešpaties atsimainymo vardu. Prie jos klebonija su ūkio trobesiais ir smuklė<...>*“ (9, 58,59). Priplaukus vaizdingas Žodiškes į akis krinta: „*<...> mūro bažnyčia ir plačiu triaukščiu, ilgu puikiu klasicizmo stiliaus prie pat kranto pastatytu mūru<...>. Krinta į akis Žodiškių kolegijos ir bažnyčios stiliaus, net išvaizdos skirtumai*“ (9, 125). Plaukiant pro mažus kaimelius ne visada galėdavai aptikti gražių architektūros statinių, o dar kitur, kaip K. Tiškevičius sako, rasdavai ir mišraus stiliaus bažnyčių: „*Bistryčios mūro bažnyčia nėra statyta koku vienu grynų stiliumi. Tai yra kompiliacija, ir tik vienur kitur išryškėja italų stiliaus proporcijos, sumišusios su Lenkijoje dažniausiai statomų bažnyčių stiliaus formomis*“ (9, 164). Nemažai buvo aptikta ir archeologinių radinių: „*<...>, priplaukėme Ulėnų kaimelį, prie kurio aplankėme <...> archeologijos radinį*“ (9, 121). Keičiantis vietovėms, keitėsi ir architektūra: vienur bažnyčios didesnės ir turtingesnės, kitur skurdesnės, bet garsios; vieną tokių aptiko ir K. Tiškevičius: „*Tai filijos bažnyčia, viduje skurdi, vis dėlto garsi ir turi vertingą paveikslų rinkinį*“ (9, 178). Plaukiant pro akmenuotus krantus vaizdingais vingiais, kur vietovės vešliai apaugusios medžiais, iškildavo vis nauji architektūriniai statiniai, tokie kaip *italų architektūros rūmai su grakščiu bokštu* (9, 195) arba *nuostabi Vilniaus generalgubernatoriaus rezidencija* (9, 223). K. Tiškevičiaus veikale,

kituose čia minimuose darbuose tai neužfiksuota, suskaičiuojami ir praplaukti tiltai: „Čia yra pirmas tiltas per upę<...> . Nuo jo kelyje į aną pusę esama nedidelio tilto – tai antrasis iš eilės toje pusėje<...> (9, 40). <...>, o tiltas per ją ketvirtas (9, 41). <...>, dvidešimtamė varste, yra penktasis iš eilės tiltas, per kurį eina kelias iš Minsko į Karaliaus Pastovius (9, 42).<...> Jos tiltas, iš eilės šeštas, yra toje pačioje vietoje, kur prieš daugelį metų statydino Batoras (9, 45). Toks skaičiavimas rodo autoriaus pastabumą ir smulkmeniškumą. Jam viskas įdomu ir reikalinga, tad stengiasi, kad pro akis nepraslų net tiltai.

Daug vietovių apkeliavo K. Tiškevičius - vieni kaimeliai maži, vos kelios trobos, kiti didesni, kaip Vileika, kur stovi kelios cerkvės, smuklės, dvi mokyklos. Skaitydamas Vileikos aprašymą, skaitytojas tarsi pats aplanko šį miestelį: „Krinta į akis ir tas dalykas, kad Vileikoje nėra jokių įmonių, net menkiausio manufaktūros fabrikėlio<...>“ (9, 88). Aplankęs Vileiką, Tiškevičius atsisveikina su kolega, kuris talkino kelionėje, ir toliau plaukia Nerimi, kuri nuo Vileikos teka plačia ir gilesne vaga nuo krantų, apaugusių senais tauriais ažuolais (9, 92).

L. A. Jucevičiaus architektūrinių statinių aprašymas ko gero labiausiai skiriasi nuo visų čia minėtų autorių. Jam svarbu ne tik aprašyti, kaip atrodo bažnyčios, - labiausiai jis norėjo atskleisti paprastų gyventojų, kaip pats sako, kiemonių namus/trobesius, kuriuos apibūdino labai smulkiai: „<...> gyvenamosios trobos daugiausia gražios, aukštos, su dideliais langais<...>; Kiekvienos trobos yra du galai, viename iš jų yra kambarys svečiams, arba seklyčia, ir mažas alkieriukas, vadinamas šalinuke“ (3, 366). Aplankęs daugelį miestelių - Šiluvą, Kražius, Varnius - autorius aprašė ir gyventojų trobesius, ir bažnyčias, kurios vienur buvo mūrinės, kitur medinės. Šiluvos bažnyčią Jucevičius apibūdina labai trumpai, tiesiog ji - graži mūro bažnyčia, kur yra švenčiausios panelės paveikslas. Keliaudamas į pajūrį autorius aplanko Šiaulius, - tas miestelis ne tik švarus, bet ir mūrinių namų pilnas: „Šiaulių miestas <...>, turi daug mūro namų, o svarbiausia jo puošmena – tai grafo Zubovo rūmai su priestatais ir kalėjimo pastatas“ (3, 401). Nemažiau svarbi Šiaulių miesto puošmena yra bažnyčia, ji didelė ir, kaip sako Jucevičius, labai drąsios architektūros (3, 401). Nors autorius teigia, kad tai ne pats gražiausias architektūrinis statinys, tačiau vienas iš didingiausių. Tolimesniame kelyje pasirodo dvaras – Radavičių dvaras Milvydai. Neaprašo jo architektūros, tik pamini, kad čia gyvena dori ir tykus, dievobaimingi žmonės. Priešingai nei Šiaulių bažnyčia, kuri didinga, Kuršėnų yra prasta ir apgriuvusi. Palangos architektūra, kaip galima suprasti, nepaliko L. Jucevičiui didelio įspūdžio, nes ten mediniai namai, bažnyčia taip pat medinė.

V. Sirokomlė savo kelionėje po Nemuną taip pat surinko nemažai architektūrinių statinių aprašymų, - daugiausia pažinčių su bažnyčiomis ir jų aprašymais. Kadangi apžvelgiami dideli plotai, daug įvairių vietovių, tad ir bažnyčių yra daug. Tai liudija faktą, kad

tikėjimo būta stipraus. Norint labiau sustiprinti vaizdingumą, reikia pateikti keletą bažnyčios aprašymų:

- *Gardino bažnyčios visos senovinės ir puikios. Vytauto įkurta ir kitų karalių apdovanota parapijos bažnyčia išsiskiria rimtu senoviškumu* (8, 20);
- *Ne tiek sena, kiek su senoviškumo žymėmis yra Pranciškonų bažnyčia priemiestyje, tamsoka, siaura, senoviniais fundatoriaus Eustaks Kurčos ir jo šeimos portretais papuošta* (8, 21);
- *<...>graži bažnyčia patenkina krikščionių sielų reikalus (Druskininkuose)* (8, 23);
- *Šiandien Birštone yra bažnyčia, dar Vladislovo IV laikais, 1643 m., įkurta <...>* (8, 28).

Apie šiuos architektūros statinius V. Sirokomlė kalbėjo savo veikalo pirmojoje dalyje, kur visą informaciją surinko pats. Visų autorių darbuose randama bažnyčių aprašymų, nes tai bene svarbiausias architektūrinis XIX amžiaus statinys. Tačiau vieni bažnyčias aprašo plačiau ir išsamiau, kiti glausčiau, tik trumpai apibūdindami ar paprasčiausiai jas išvardindami.

Kitas svarbus kelionės tikslas - rinkti etnografinę-folklorinę medžiagą. Kalbant apie V.Sirokomlę, jį domino tautosaka, nors liaudies kūrybos minėtame darbe surinkta nedaug, tačiau galima aptikti keletą nuotrupų:

- 1) *kitame bažnyčios rūsyje ilsisi kūnas pirmojo čionykščio prioro Fabijono Mališevskio iš Peremišlio, mirusio pirmoje septynioliktojo šimtmečio pusėje. Liaudis laiko jį palaimintu, prie jo kapo maldininkai pulkais keliauja ir sudeda gausių aukų. Ant to rūsio lubų yra al fresco nutapyti stebuklai, kuriuos jam priskiria žmonių tikėjimas; apylinkėje paplitusios aibės legendų apie tuos stebuklus* (8, 11);
- 2) *išrašome čia žymiausių Nemuno rėvų vardus: Varnėnai, Varna, Šalutka, Kazokas, Bičiai, Konia, Bajorė Devynios salos ir prie Pažaislio Velnio pirtis, kur, anot padavimo, velnias nešė akmenį statomai bažnyčiai sutriuškinti, bet, gaidžiui užgiedojus, paleido jį į upę. Kitas padavimas sako, kad Pažaislio fundatorius Pacas užklupęs besitariančius velnius ir išgainiojęs juos šermukšnio lazda* (8, 30).
- 3) *Prisiminiau pasakėčių apie ožį ir lapę duobėje ir nuėjau į kalną apžiūrėti kaimo kapinėlių* (8, 56).

Priešingai nei V. Sirokomlė, Konstantinas Tiškevičius labai daug dėmesio skyrė liaudies kūrybai. Pagrindiniai žanrai, kurie domino autorių, tai legendos ir mitai, bet labiausiai jis stengėsi aprašyti dainas, jomis itin domėjosi ir nepraleido nei vienos vietovės, nesužinojęs, kokios dainos ten skamba.

Visos kelionės metu K. Tiškevičius stengėsi kruopščiai atlikti savo darbą, jį domino viskas, kas susiję su lankomomis vietomis, net ir prietarai: „*Neries pakrantės viensėdžių*

prastieji žmonės mano: kai saulei nusileidus žuvis vandenyje teškenasi, rytoj būsianti itin giedra diena. Jei žuvis, iš vakaro pasmeigta žeberklu arba koku kitu įnagiu, kraujuoja, lauk lietaus“ (9, 111), bei patarimai: „*Iš vėgėlės kepenų, išdžiovintų saulėje, gaunami į alyvą panašūs riebalai, kurie gydantys akių ligas. Nuo visokių mėšlungių vartojama unguorio oda ir t.t.*“ (9, 111).

K. Tiškevičius domėjosi mitologija ir atskleidė senosios religijos elementų. Vartojo sąvoką „mitas“, *kuris reiškia senovinius fantastinius pasakojimus, aiškinančius pasaulio ir žmogaus prigimtį, įvairius būties reiškinius* (20, 225). Pateiktame mite lygino lietuvių ir kitų tautų (indėnų, romėnų, lenkų) ugnies garbinimą. Kelionės metu pateikiama daug legendų, kurios atspindi aplankytų kraštų įvairovę. Tačiau K. Tiškevičius kartais sąvoką „legenda“ vartoja neteisingai, mat dažniausiai tai būdavo padavimai. Literatūros žinyne teigiama: „*Padavimas - pasakojimas apie nepaprastus praeities atsitikimus, istorinius įvykius, neįprastus gamtos reiškinius <...>. Atskirą padavimų grupę sudaro aiškinimai, kaip atsirado kai kurių kaimų, miestelių vardai* (20, 248). Kaip tik čia ne legendos, o padavimai, nes daug pasakojimų, aiškinimų, kaip ir kodėl pavadinti miesteliai, upės, akmenys. Aprašydamas Milčią, pateikia dvi, kaip jis teigia, legendas, pirmoji: „*Vienas bajoras, karaliaus kariuomenės žygių nusiaubtas ligi paskutinio siūlo galo ir visko netekęs, surinkęs savo šeimą, verkdamas ir kūkčiodamas pastojęs kelią savo riterijos priešakyje jojančiam karaliui ir jį sulaukęs. Tada nupasakojęs jam savo nelaimes. Karaliui pagailę bajoro ir jo šeimos, Norėdamas jam atlyginti tuo, ką tą akimirką matęs seniūnijos žemėje, apibrėžęs pirštu ore, tarsi dovanos ribas žymėdamas, ir taręs: Imk ir tylėk ! (orig.: Bierz, rzecze, i milcz !)*“ (9, 43). Tad, būdamas dėkingas karaliui, bajoras ir pavadino vietovę Milčia. Antroji legenda taip pat kalba apie karalių Steponą Batorą, kuris iš Vilniaus į Čašnikus Polocko žygyje traukė su kariuomene per jau minėtą vietovę. Kadangi ji buvo pelkėta ir klampė, tai karaliaus paliepimu turėjo būti užpilta, kad būtų patogus ir saugus kelias. Tam paprieštaravo bajoras, o karalius neiškentęs piktai tarė: „*– Nutilk (orig.: Milcz), kvaily !* (9, 44).

Keliaujant toliau, matomas dešiniajame Neries krante įsikūręs Stachų kaimas, kur K. Tiškevičius aptiko totorių kapines, *esama legendos, jog čia palaidotas kažkoks totorių chanas, paimtas į nelaisvę lietuvių kunigaikščio Vytauto* (9, 49). Išsamiai aprašydamas kiekvieną upės krantą ir net mažiausius upeliukus, keliautojas atplaukia į Akmenio Kameno kaimą, kuris taip vadinamas todėl, kad čia stūkso didelis kūgio formos akmuo. Apie jį - taip pat legenda: „*<...>; kadaise vietinis valstietis jaučių jungu aręs pirmąją Velykų dieną, ir už tai Ponas Dievas nubaudęs – kartu su jaučiais akmeniu pavertęs*“ (9, 50). Nuplaukęs gan ilgą kelią, K. Tiškevičius užrašo dar vieną legendą, taipogi apie akmenį, kuri byloja, kad akmenys anksčiau atsirasdavo ne be šėtono pagalbos. Nuskubėję iki Šventosios upės, kuri susilieja su

Nerimi, susipažįstame su dar viena legenda, kuri paremta žmonių tikėjimu, *jog Šventoji upė šiuo vardu vadinama todėl, kad joje buvę krikštijami gamtmeldžiai lietuviai*“ (9, 274). Tačiau, kaip teigia K. Tiškevičius, kada ši upė gavo tokį vardą, istorikai ir tyrėjai yra skirtingų nuomonių.

Kaip jau minėta, autorius savo kelionės metu surinko labai daug dainų. Skyrėsi vietovės ir tuo pačiu dainos, jų stilius, tematika. Tačiau jas surinkti nebuvo paprasta, žmonės sunkiai atsiskleisdavo ir pasakodavo. Kartais pasitaikydavo ir keistų situacijų, kaip tai atsitiko atkeliavus į Karmėlavą. Čia nepasisekė surinkti, užrašyti dainų, nes parapijos klebonas nepriimdavo išpažinties ir netuokdavo tų, kurie dainuoja senąsias dainas. Tai buvo laikoma nuodėme. Nepadėjo nei pinigai, vaišės, įkalbinėjimai (per visą kelionę K. Tiškevičiui tai talkino, bet tik ne šiame krašte): „<...>, *visos moterys nuo mūsų pabėgo kaip nuo šėtono, kuris jas gundęs nusidėti*“ (9, 287). Tačiau buvo ir tokių vietų, kur išsėdėdavo iki vidurnakčio pildydamas tuščius puslapius. Vienos dainos, kurias jau turėjo užsirašęs, skyrėsi nuo kitų: „*Labai smarkiai skyrėsi čia man padainuotos dainos nuo tų, kurias užsirašiau prieš Vilnių*“ (9, 242).

L. A. Jucevičius rinko tautosaką, siekdamas rekonstruoti mitologiją. Kad jis tuo domėjosi, tai akivaizdu kelionės apybraižoje „*Žemaičių žemės prisiminimai*“. Jis mini Užvarmio miškų būtybes: raganas, laumes, nimfą. Apie pastarąją užrašytas nuostabus pasakojimas, neva ji buvo nepereinamų liūnų valdovė ir nei vienas mirtingasis negalėjo užėiti nenubaustas, o kuris peržengdavo tą ribą, prarasdavo viltį grįžti į šį pasaulį, nes amžinai klaidžiodavo po miškus ir girdėdavo piktas patyčias, juokus.

L. A. Jucevičiui rūpėjo keliauti po Žemaičius ir rinkti įvairius padavimus, o jų šioje žemėje yra daug. Vienas pirmųjų šiame darbe – pasakojimas apie ažuolus, - kad įkopęs į viršūnę galėjai kalbėtis su Viešpačiu kaip su broliu. Kitas svarbus aprašymas yra apie Šatrijos kalną, apie kurį liaudies pasakojimai teigia, kad nuo jo viršūnės gali pamatyti dvylika bažnyčių. O padavimuose tas kalnas turi labai didelę reikšmę: „*Čionai, sako, esanti palaidota Jauterytė, milžino Alcio žmona; čia kadaise švento Jono naktį iš viso krašto sulėkdavusios raganos į puotą*“ (3, 405). L. Jucevičiaus vežėjas taip pat papildė keliautojo lobyną pasakojimu apie Šatrijos kalną. Tai mistiška istorija apie vaikina, nuėjusį švento Jono naktį ant kalno ir papuolusį į raganų puotą, kur viskas buvo nuostabu, bet, užgiedojus gaidžiui, pranyko: „*Tik šit gaidys užgiedojo, ir viskas išnyko. Vaikinas liko ant kalno vienas <...>*“ (3, 405,406). Telšiai taip pat turi kalną, kuris vadinamas Džiugo vardu, o šis turi savo padavimą, kad Džiugas *buvęs kažkoks Žemaičių riteris, kuris dar gyvas būdamas savo rankomis supylęs tą piliakalnį ir paskyręs jį sau už kapą. Džiugo kūnas ilgą laiką buvęs saugomas velnių, su kuriais kitados gyvenęs didelėje draugystėje*“ (3, 417). Ir Šatrijos kalno padavime, ir ką tik

minėto Džiugo sutinkamos mitinės būtybės - raganos, velniai. Savo kelionės aprašymus L. Jucevičius dar papildė pasaka, kuri dera prie Džiugo kalno padavimo, kaip autorius sako, *kad medžiaga apie Džiugo kalną būtų pilnesnė, reikia čia pridėti ir šitą pasaką: „Gudruolis Uburtis ir Velnias“* (3, 418). Čia, panašiai kaip ir padavime, pasakojama apie minėtą kalną ir bylojama, kad pro jį niekas nepraeidavo, nes negalėdavo pergudrauti velnio, kol kelyje nepasirodė Uburtis ir neįveikė nelabojo. Itin išsamus padavimas apie Baltijos jūros valdovę – Jūratę.

L. Jucevičiaus kelionėje renkama tautosakinė medžiaga padeda atskleisti kaimo žmonių pasaulio supratimą. Jis pateikia įvairiausių prietarų: *„Namų slenkstis turi čia svarbų vaidmenį; kad ir didžiausias priešas jį peržengtų – jau jis tampa šeimininko prieteliu, ir niekas nedrįs jo paliesti nebaudžiamas“* (3, 366). Jei žemaitis sužinodavo, kad ateis nekenčiamas asmuo, neleisdavo peržengti slenksčio. Autorius lygina Lietuvos krikščiasuolę su Žemaičių slenkščiu, nes rodoma vienoda pagarba.

Keliautojas įsiklauso į vietos žmonių kalbą, tad savo kelionės apybraižoje įterpia ir priežodžius, kurie rodo liaudies išmintį, vienas jų apie Kuršėnų bažnyčią: *„Kuršėnų bažnyčios sienos kumpos, / Ir... – t.t“* (3, 403). Lankydamas Šatriją aptinka tokią priežodį: *„Svečias namuose – dievas namuose“* (3, 405). L. Jucevičių domino tai, kas egzistuoja kiekvieno žmogaus gyvenime, kas ir kaip kalbama, kokie etnografiniai dalykai atsispindi lankytose vietose.

Mažiausiai dėmesio tautosakos rinkimui skyrė A. H. Kirkoras. Išsamiai papasakotas padavimas apie Verkius: *Tai garsūs Verkiai, kurių pavadinimą žmonės aiškina štai tokiu padavimu* (4, 159). Padavimas kalba apie pagonį žynį Krivių Krivaitį, kuris negalėjo antrą kartą vesti. Bet Vilniaus apylinkėse sutiko lietuvaitę, kurią pamilo, slapta susižiedavo ir susilaukė sūnaus. Suprasdamas, kad gresia bausmė, sumanė išeitį: atvykus kunigaikščiui medžioti, sūnų paguldė į vygę ir pakabino medžio viršūnėje. Kunigaikštis bemedžiodamas išgirdo kūdikio verkimą ir susidomėjo. Radęs kūdikį, tai palaikė stebuklingu ženklu ir pasikvietė Krivių Krivaitį, kuris patvirtino, kad kūdikį siunčia dievai jo įpėdiniu, kai šis mirs. Kunigaikštis apsidžiaugė ir liepė Krivių Krivaičiui pačiam vaiką auginti, o jo verksmui ir visam nutikimui atminti vietovę pavadinti Verkiais. Tai vienintelis padavimas, kuriam A. Kirkoras skiria nemažą dėmesį. Jam labiau rūpėjo atskleisti istorinius faktus, nei rinkti liaudies kūrybą, tačiau kartais vis dėlto pamini, ką byloja padavimas apie sutiktą vietovę, pvz., miesto rotušės pastatas taip pat turi savo istoriją, legendą: *puikus miesto rotušės pastatas, kuris, anot padavimo, iškilo ten, kur Algirdo laikais buvo nukirsdinti septyni pranciškonų kankiniai* 4, 55).

Galima teigti, kad daugiausia dėmesio etnografini-folklorinei medžiagai skyrė K. Tiškevičius ir L. A. Jucevičius.

Kaip jau minėta, kelionių tikslai buvo įvairūs. Keliautojams rūpėjo ne tik istoriniai klaidžiojimai, architektūriniai statiniai ar gamtos grožis, bet ir **žmonių išvaizda, charakteris, gyvenimo būdas**. V. Sirokomlės antrojoje monografijos dalyje pasakojama apie lenkų ir vokiečių žmones: *Čia tėra vieni vokiečiai <...>, nes jie nelaiko žydu, matyt iš pavydo* (8, 43); *Taip man skundėsi čionykščiais vokiečiais mano valtininkas* (8, 44); *<...> visai nėra žmonių tik vokiečiai ir žydai* (8, 45).

L.A. Jucevičius taip pat pastebi žmonių išvaizdą, kuri nuo kitų vietovių gyventojų ypač skiriasi prie Baltijos jūros: *„Čia kiekvienas vyras apsisaugoti nuo oro šaižumo nešioja ant galvos vilnonį kalpoką, o moterys vyniojasi ant kojų juodo vilnonio skarinius“* (3, 425).

Supažindindamas su Žemaičių žemės žmonėmis, L. A. Jucevičius parodo jų paslaugumą ir paprastumą, - čia kiekvienas pasiruošęs pasiūlyti nakvynę ar pavaišinti keliaujantį: *„Niekur nėra tokių mandagių, tokių vaišingų ir tokių dievobaimingų paprastųjų žmonių, kaip Žemaičiuose“* (3, 368).

Žmonių charakterių, išvaizdos aprašymai rodo, kad ir V. Sirokomlei, ir L. A. Jucevičiui rūpi paprasti kaimo gyventojai, kurie atkleidžia krašto dvasią. L. A. Jucevičius, norėdamas supažindinti su visa krašto kultūra, žmonių gyvenimo būdu, tarsi pats įsikūnija į „turisto“ vaidmenį, todėl lyg keliautojo/turisto akimis žvelgia į jomarkę klaidžiojančius žmones ir itin charakteringai juos apibūdina, išryškindamas įvairius luomus: *„Antai, tasai susiganęs šlėkta, mažiausiai koks nors ribų teisėjas, perka stiklines: žiūrėk, kaip renkasi kuo mažiausias – jis iš jų vaišins arbata svečius; o sau ir pačiai nusipirko kvortines <...>“* (3, 375). Pastebi ir jaunavedį, kuris perka žmonai nublukusį šaliką, derisi su pardavėju, o vėliau eina į lošimo namus. Taip pat su ironija išskiria ir dvarininką: *„Turtingas dvarininkas, turi pusę milijono sidabro rublių – skolos. <...> Jis ieško progos atitrūkti nuo vargšės pačiutės šono, o tada – kuo greičiausiai nudumti į traktierių, kur jo seniai laukia arfininkė čekė <...>“* (3, 375). Jucevičius pastebi ir nuvytusias ponias - nors ir puošniai apirengusios, tačiau nemadingai: *<...> kaip matyti iš skrybėlaičių plačiausiais bryliais, panašiais į kverkštenės vištos išplėstą uodegą <...>“* (3, 376). Taip autorius pristatė pirmutines žemaičių aristokrates. Panelės išjuokiamos už *sustumtines figūras* (3, 376) ir kad vaikšto *nuklypusiomis čeverykomis* (3, 376). Pakeliavęs kartu su L. Jucevičium po jomarką gali įsivaizduoti žmonių paveikslus, jų charakterius. Keliautojas negali aplenkti tenykščių jomarkų, sudarinėdamas kelionės apybraižą. Tai leidžia pažinti žmonių papročius. Dėl šios priežasties L. Jucevičius ir ėmėsi tokio darbo. Beje, netgi labai smulkiai aprašė prekes, kurias atvežė pirkliai iš įvairių šalių (iš Rygos, Maskvos, Kijevo, Odesos, Armėnijos ir kt.).

Daug dėmesio skiriama susipažinimui su vietos žmonėmis, jų „kitoniškumu“ ir antroje V. Sirokoslės monografijos dalyje, kur atsiskleidžia kaimo žmonių tikėjimas, jų pasaulio supratimas. Kai keliautojas persikelia į kitą Lietuvos pusę, prasideda kita kelionės dalis jau svečiame krašte: *Mūsų vytinė tykiomis Nemuno vilnimis iš lengvo plaukia į svetimą kraštą* (8, 49). Keliautojas, atplaukęs į Smalininkus, sako: (*nenoriu svetimu vardu tos vietos vadinti*) – *tai niekas kitas kaip mažas prūsiškas kaimelis* (8, 50). Čia ne tik kaimelio nenori vadinti kitu/svetimu vardu, bet jaučia svetimą kultūrą. Smalininkuose ir šventės švenčiamos kitaip: *Šiandien ketvirtadienis – Dievo kūno šventė. Pas mus Lietuvoje iškilmės – procesijos, čia ramu, apmirę* (8, 50).

V. Sirokoslės keliautojas domisi vietos gyventojų padėtimi: kaip jie gyvena, kokia šeimyninė padėtis, kokia kalba ir tautybė. Vieną istoriją pateikė savo aprašymuose: *Trumpa tai istorija, bet gan įdomi, ypač kai senas lietuvis lietuviškai vokišku akcentu lenkiškai pasakoja<...>. Gyvenu čia laimingas, sodinu bulves, verčiuos smulkia prekyba, gaudau žuvelės ir lenkiškai garbinu Viešpatį Dievą, ir nei suvokietėsiu, nei suliuterėsiu, taip man tepadedu Dievo motina Rožanostokiškė* (8, 51). Kad ir kaip smagu kalbėtis su tautiečiais, klausytis gyvenimo istorijų, tačiau reikia keliauti toliau. Bėlieka apgailestauti, kad, deja, ne visi žmonės išlaiko savo tautybę, kultūrą: *Suvokietėjo senukas, pasidarė čia puskarininkis, išdido, o tie keli žodžiai, kuriuos teikėsi prabilt, pasakyti daryta lenkų kalba, kaip kad vokiečiai kalba* (8, 51).

V. Sirokoslės monografija ir keliautojo dienoraštis - tai galimybė pakeliauti Nemunu ir susipažinti, kaip sako, su brolio, draugo, giminaičio gyvenimu.

Kelionė, kurios tikslas mokyti, - šiai tezei galima priskirti A. H. Kirkoro veikalą, kuris puikus pagalbininkas keliaujant po Vilnių, ir jau minėtą autorių L. A. Jucevičių, kuris savo kelionės apybraižą skyrė mokslo tikslams, kad kiekvienas žmogus galėtų susipažinti su kraštu, bei K. Tiškevičių, kuriam svarbu skleisti surinktą informaciją kitiems.

Lyginant aprašytus autorius galima pastebėti jų panašumus ir skirtumus. V. Sirokoslė į kelionės Nemunu aprašymą sudėjo ir savo žinias, ir keliautojo dienoraštį, domėjosi vietinių žmonių gyvenimu, kai kur pateikė istorinių žinių. K. Tiškevičiaus, kaip ir V. Sirokoslės, kelionės tikslas – pažinti kraštą, aprašyti Neries krantus ir jos apylinkes. Jo polinkis keliauti suteikė galimybę susipažinti su įvairiomis kultūromis. Šios kelionės Nerimi uždaviniai buvo konkretūs - autorius keliavo mokslo tikslais. Aprašymas itin išsamus, nes žvelgiama geografo, astronomo, hidrografo akimis: kruopščiai matuojamos, sužymimos Neries rėvos, smulkiai aprašytos gyvenvietės, tiltai, intakai. Kelionę atspindi ne tik šie darbai, bet ir gausus legendų, padavimų perpasakojimas. Ekspedicija Nerimi K. Tiškevičiui buvo sėkminga, nepaisant tam tikrų nesusipratimų ar nenumatytų kliūčių. Autoriui buvo svarbu

pasiekti tą ribą, kur Vilija jau vadinama Nerimi: „Koks aš laimingas buvau ir kaip troškau atrasti tą ribą, nuo kurios slavų Vilija liaujasi buvusi Vilija ir tekédama įgauna lietuvišką vardą Neris! Tai atradimas nemažos svarbos istorijai, kurios tyrimams buvau užsibrėžęs atsidėti šioje kelionėje“ (9, 246). K. Tiškevičius, galima sakyti, įvykdė savo kelionės tikslą, aprašė Neries krantus, pats *savo rankomis iš pilkapių gilumos yra iškėlęs senų seniausių paminklų to gyvenimo, kurį tyrė ir kurio mįslės stengėsi įminti* (9, 11). Keliaudamas Nerimi ir atrasdamas dar netirtus dalykus, autorius jau planavo kitą kelionę.

A. H. Kirkoras gilinosi į labai senus laikus. Toks veikalas naudingas visiems, kas nori pažinti ne tik architektūrą, bet ir jos istoriją. Jo Vilniaus vadovas pateikė nuostabių istorijų, daug naudingų faktų, kurie supažindino su praeitimi. Kaip pats A. H. Kirkoras sako: *Vilnius toks žymus istoriniais įvykiais, taip tiksliai atspindi visos Lietuvos praeitį, kad tiems, kurie nori su jaja artimiau susipažinti, gal vertėtų atidžiau paskaityti mūsų garbingo ir nusipelnusio Kraševskio keturtomį veikalą* (4, 125). Išties, kam reikia artimiau susipažinti su Vilnium ar mano, kad nori daugiau informacijos, tepasiskaito kitus istorinius veikalus, tačiau šis vadovas tikrai išsamus ir, kas svarbiausia, įdomus bei naudingas kiekvienam. Ne veltui A. Kirkoras rekomenduoja paskaityti ir kitus istorinius veikalus, nes plačiausias istorijos kelias aprašytas būtent M. Balinskio.

Įdomi L. A. Jucevičiaus kelionė: informatyvi ir, svarbiausia, naudinga kiekvienam tautiečiui, juk galima susipažinti ir su to krašto padavimais, nuostabiais gamtos vaizdais ar kukliais architektūriniais statiniais. Autorius stengėsi žvelgti keliautojo akimis ir pristatė smulkų aprašymą, kartais klaidžiojo praeities takais, kurie buvo ir jo atsiminimai, ir istoriniai šaltiniai. Keliavo ir dabartimi, ir praeitimi, ir plačiais takais, ir siaurais, apleistais keliukais. Tačiau svarbiausia L. Jucevičiaus užduotis ir tikslas buvo sukurti tokią kelionės apybraižą, kuri teiktų naudos ir mokslininkui, ir kiekvienam eiliniam žmogui, kuriam svarbūs tautos papročiai ir kitos vertybės.

L. A. Jucevičius keliavo po Žemaičių žemes tarsi norėdamas įrodyti, kad ne tik svečiose šalyse yra nuostabių vaizdų, kultūrinių palikimų ar etnografinės medžiagos, bet ir gimtojoje žemėje. Lygiai tokios nuostatos buvo ir Konstantinas Tiškevičius, kuris piktinosi, kad žmonės keliauja ne savam krašte, o svečiose šalyse, kur renka svetimų upių krantų stebuklus (pvz., aprašinėjama Misisipė, Nilas, Reinas ir kt.). Jis teigia, kad kelionė Vakarų Europos upėmis nėra sudėtingas darbas, o tik pramoga, kur keliautojas grožisi nuostabia panorama: „O keliautojas, patogiai atsisėdęs su knygele rankoje, stebi prieš akis lyg panoramoje kas akimirksnį vis skubančius vaizdus <...>“ (3, 18). Tokia nuostata skamba lyg priekaištas tiems, kurie, neįvertinę savojo krašto, leidžiasi į svečias šalis.

Taigi išnagrinėjus minėtus autorius prieš akis atsivėrė iki tol išsamiau netyrinėtas, bet labai svarbus Lietuvos kultūros permainų procesas, prasidėjęs XIX amžiuje. Istoriko A. Kulakausko nuomone, be tokių kultūros veikėjų, kaip V.Sirokoslė, K.Tiškevičius, A.Kirkoras ir kiti, apskritai lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiaus antrojoje pusėje būtų sunkiai įmanomas (39).

K.Tiškevičius rašė: *„Tasai pasivažinėjimas, prasivėdinimas po pasaulį, kaip ir viskas turi dvi puses: gerąją – nes atgaivina protą, taip greitai kaime apauganti provincialumo sluoksniu, bei suteikia galimybę pažinti daiktus, žmones ir reiškinius, kurie užsisėdėjusiam kaimiečiui net ir nesisapnavo; tačiau turi ir blogąją – nes kuriam laikui taip sudirgina žmogų, jog jam sunku grįžti į kasdienybę<...>“* (38).

2. POETINĖ XIX AMŽIAUS KELIONĖ

Kelio, kelionės sąvokos XIX amžiaus lietuvių poezijoje kartais vartojamos tiesiogine prasme (tai realios kelionės, kai išvykstama, sugrįžtama, kada kelionėje patiriamas įspūdis) ir netiesiogine prasme, kaip gyvenimo kelias, klajonė, dvasinė ir fizinė tremtis.

Antano Baranausko poema „Kelionė Peterburkan“ yra reali kelionė, pateikta poetine forma, kurioje autorius aprašo savo išgyvenimus, atsiskyrimą nuo tėvynės bei gyvenimą svetimame krašte. Panašus likimas neaplenkė ir Adomo Mickevičiaus, kuris priklausė filomatų sambūriui. V. Zaborskaitės teigimu, jis buvo priverstas „išvykti į prievartinę kelionę – į tolimąsias Rusijos gubernijas“ (27, 67). Vėliau patraukia į Peterburgą, iš kur keliauja į Odesą ir pasiekia Krymą. Pastaroji vieta įkvėpė Adomą Mickevičių parašyti „Krymo sonetus“. Tremties nuotaikas atskleidžia ir Prano Vaičiaičio kūryba – lyrinė poezija. „Pagrindinis P. Vaičiaičio lyrinės poezijos bruožas – gili tėvynės meilė, jos ilgesys, išvykus į svetimą kraštą“ (17, 22). A. Vienažindžio poezijoje taip pat daug slogios tremties nuotaikos. Jis saviraiškai pasirinko dainos žanrą, kuris XIX amžiuje dar nebuvo nusistovėjęs. T. Bikinaitė išskiria, kad „A. Vienažindžio daina kaip žanras užima išskirtinę vietą XIX amžiaus individualiojoje poezijoje“ (13, 66). Realiai daug keliavo ir Maironis (Jonas Mačiulis). Jam taip pat gyvenime teko atsidurti Peterburge, kur ne tik studijavo, bet ir profesoriavo. V. Zaborskaitės monografijoje „Maironis“ teigiama, kad vienas populiariausių kūrinių „Kur bėga Šešupė“ parašytas būnant toli nuo Lietuvos, Peterburge, ilgintis gimtojo krašto. Aldonos Ruseckaitės straipsnyje „Šveicarijoje pagerbtas Maironis“ pabrėžiama, kad mėgstamiausia vieta pasaulyje poetui buvo Šveicarija, katalikiškasis Liucernos kantonas. Ten gimė ne vienas eilėraštis, kuris atskleidė nuostabius gamtos vaizdus, poeto išgyvenimus, tai ir „Rigi Kulm“, ir „Vakaras ant ežero Keturių kantonų“ (31).

A. Baranausko kelionė, galima sakyti, sudaryta iš kelių dalių: tai kelionės pradžia, įspūdžiai ir kelionės pabaiga. Tokia struktūra leidžia susipažinti su kelionėje patirtais išgyvenimais. „Kelionė Peterburkan“ – pirmiausiai skaudus **išvykimas** iš Lietuvos ir **atsisveikinimas**. Nemiela poetui kelionė, ypatingai ta dalis, kai reikia atsisveikinti su savo kraštu:

*Sudiev, Lietuva, man linksma buvo
Savo gyvent šalelėj,
Širdį man skaudžia, skaudžia ir griaudžia
Svetimojoj važiuojant.
Sudiev tėveliam, broliam, sesiulėm-*

Nebegreit pasmatysma!
Sudiev Anykščiam, sudiev Utenai,
Sudiev Lietuvos kalnam!
Kažin ar grįšiu, maž te supūsiu
Žieminių Gudu pusėj <...>.

(2, 49).

<...>

Sudiev, tėveliai, sudiev, broleliai, sudiev, sesiulės mano! <...>.

(2, 79)

Išvykdamas poetas stengiasi paminėti visa, kas jam brangu, atsisveikindamas ne tik su artimaisiais, bet ir su Lietuvos vietovėmis, kraštovaizdžiu. Atsisveikina A. Baranauskas, ir su plačiausia Lietuvos upe – Dauguva: „Nu, Lietuva, nu, Dauguva, pasilikit sveikos<...> „(26, 53). Poetui skaudu, jaučiama slogi nuotaika. Tokia pati nuotaika sukuriama ir Maironio eilėraštyje „Sudieu“, kur girdimas graudus atsisveikinimas prieš išsiskyrimą, išvykimą:

<...>

Sudieu! Neverk!.. Sunkus likimas
Nors kaip pamotė persekios,
Tegul bailus nusiminimas
Nelenkia tau galvos puikios.

(6, 126).

Kitokia atsisveikinimo gaida skamba kitame Maironio eilėraštyje „Išvažiuojant“. Čia, nors emocijos tokios pat, jaučiamas išsiskyrimo skausmas, tačiau kreipiamasi į Dievą ir prašoma palaiminimo išvykstant:

Palaimink, viešpatie, kelionę,
Kurioj pro ašarų miglas
Palydžiu praeitį malonią
Kaip laimės tolimas salas.

(6, 134).

Panašiai skamba ir A. Vienažindžio atsisveikinimo žodžiai, kurie reiškia atsiskyrimą nuo mylimosios. Kitaip tariant, išryškinamas adresatas, su kuriuo atsisveikinama: „*Sudie, kvietkeli tu brangiausias!* (11, 30). Kaip ir A. Baranauskas, taip ir P. Vaičaitis eilėraštyje „Paliovė griaut ir baupt kanuolės“ atsisveikina su tėviške, kurioje liko artimieji. Skaudaus išvykimo atodūšiai jaučiami paskutinėje eilutėje: „*O tėviške! Sudiev, sudiev!..*“ (10, P 47).

Keliaudami poetai prisimena savąjį kraštą. Jie savo kelionėse atskiria gimtos žemės kuklaus peizažo ir svetimios žemės turtingumo, grožybių priešpriešą. Ir svetimas kraštas kiekvienam žmogui atrodo kitaip, ir savas kiekvienam skirtingai brangus. Tai priklauso nuo patriotiškumo, net ir nuo kelionės tikslo. Svetimame krašte parašyti eilėraščiai - tai skaudūs išgyvenimai, artimųjų ilgesys, todėl tokios kelionės - kelionės prisiminimais, mintimis namo. A.Baranauskui svetimame krašte viskas atrodė kitaip – svetima, nemiela, atšiauru. R. Mikšytė savo monografijoje „Antano Baranausko kūryba“ sako, kad poetui svetur *viskas buvo nauja – Latvijos ir Rusijos kraštovaizdis, žmonės, neįprasti kelionės formalumai, pašto stotys, Peterburgo – Varšuvos geležinkelio statyba* (23, 204,205). Kuo greičiau tolstama nuo Lietuvos, tuo svetimas kraštas tampa nemielas, gal dėl to viskas atrodo „keistai“.

A. Mickevičius sonetuose, kaip ir A. Baranauskas, taip pat klaidžioja prisiminimais. M. Jastrunas smulkiai aprašydamas poeto gyvenimą teigia, kad atsikėlęs į Maskvą „*atsiminė Rusijos pietų kraštovaizdžius, kuriuos parsigabeno savyje ir kuriuos pasišaukdavo prieš savo vidaus akis, kai būdavo nyku. <...>, dangaus žydrynę virš Gruzijos ir Krymo*“ (16, 141). Kaip įrodymas - „Krymo sonetai“. Kelionė į Krymą A.Mickevičiui paliko didelį įspūdį. Tai dienoraštinis ciklas, perteikiantis kelionių metu patirtus išgyvenimus. Sonetai atskleidžia vietas, kuriomis žavėjosi poetas: Balaklavos pilies griuvėsiais, Kikineiso kalnu, Bachčisarajum, keliu ties Čufut - Kale praraja:

*Nežvelk ten! Siekti dugno vyzdys tenebando,
Kaip Al Kahirol šulinių neišmatuotų.
Netieski rankos ten – ranka juk nesparnuota!
Neleisk ten nė minties, kol ji dar nepaskendo*
(7, 71).

Šias ir kitas vietas A. Mickevičius sudėliojo į savo prisiminimus, nes, kaip teigia M.Jastrunas, *jau buvo kiek pajutęs tų platybių skonį* (16, 113).

Vienas iš A. Vienažindžio poetinės kelionės tikslų yra prisiminimais keliauti pas mylimąją. T. Bikinaitė savo darbe „Antanas Vienažindys: gyvenimas ir kūryba“, išryškina sunkų autoriaus išsiskyrimą: „*Viena spalvingiausių A. Vienažindžio meilės dainų, kur atsiveria pati skaudžiausioji mylimosios netekimo žaizda, yra „Sudieu, kvietkeli tu brangiausias!*““ (13, 45). Išreišdamas meilę, autorius prižada prisiminimais atlėkti, sugrįžti, bet kokia forma: „*<...> Su sparnais mislių greit atlėksiu <...>*“ (11, 31). Eilėraštyje „Kur prapuolė tas kelelis“ jaučiamas personifikacijos poreikis, priežastis ta pati, - kad galėtų iš prisiminimų sugrįžti pas mylimą:

<...>

Oi dievuliau, kad galėčiau

*Kaip paukščiai skraidyti,
Lėkčiau per dienas, nakteles
Meilės aplankyti!..*

(11, 35).

Lyginant **savą kraštą su svetimumu**, pastebima, kad kartais **svetima aplinka keliautojui atrodo atgrasi**. Ypatingai tai priskirtina A. Baranauskui, kuris viską vertina itin kritiškai. Pavyzdžiui, jis akcentuoja, kad plentas čia taip pat akmenim grįstas, tačiau prasčiau sutvarkyti pakraščiai, lyg stengtūsi pastebėti ne tai, kas gera, bet tai, kas rėžia akį: *Plentas čia teipoja akmenim klotas/ Tik prastėliau iš šalių apdorotas* <...> (2, 57). Toks vertinimas šioje kelionėje sutinkamas dažnai. Tarsi keliautojo akimis žvelgiama į aplinką, kuri, anot A. Baranausko, nėra priimtina:

*Visos kašarkos medinės, geltonos,
Mažos, negražios, nukrypę, netvertos,
Iš apvalių sienojėlių sunertos* <...>

(2, 58).

Visiems gerai žinomas A. Baranausko patriotiškas požiūris ir krikščioniška dvasia, tad nenuostabu, kad lygindamas savąjį kraštą su svetimumu, poetas visados išaukštindavo lietuviškas trobas, - nors jos gal ir prastesnės, bet gražesnės. Lietuvos bažnyčios medinės, bet geresnės už svečios šalies mūrines. Svetima aplinka keliaujančiam vienišam poetui slėgė sielą ir tik religinis išgyvenimas galėjo suteikti dvasios ramybę. Tai akivaizdu eilėse, kurios skirtos tėvams:

*Iš šių giesmelių pažinot kelią, kuriuo sūnus važiavo,
Ir čia sudėjo, ką tik regėjo ir jautė širdij savo,
Ir kur šiandieną sveikas gyvena, ir ką par dienas veikia,
Ir kas jam mėgia, ir kas jį slegia, ir ko jo dūšiai reikia.* <...>

(2, 76, 77).

A. Mickevičius taip pat skyrė svetimą kraštą nuo gimtojo, paryškindamas, kad sava žemė visados bus mielesnė, nes niekas ir niekad nepranoks tėvynės. Tokiu būdu prasiveržia patriotinės emocijos (kaip A. Baranausko, taip ir A. Mickevičiaus). Nesvarbu turtais, prabanga, - brangesnė yra Lietuvos giria nei ananasų žiedai:

*Po mano kojų kraštas prabangos ir turtų.
Viršuj gilus dangus, greta mieli veideliai,
Bet veržiasi širdis į tolimąją šalį,
Kad praeities dienas svajonėse atkurtų.*

*O Lietuva! Mieliau miškai man tavo gieda
Už lakštutes Baidaruos, mergeles Salhyre.
Linksmiau klampodavau po tavo drėgną girią,
Nei čia minu marvas ir ananasų žiedą.*

(7, 67).

A. Mickevičiaus „Krymo sonetuose“ svetimo krašto vertinimas labai įvairus. Vienur, kaip minėta, jis lygina jį su savuoju, išaukštindamas Lietuvą, kitur tiesiog aprašo vietovaizdžius, išgyventą įspūdį, tarsi palikdamas savąjį kraštą toli:

*Gėriuosi, pasirėmęs į Judaho uolą,
Kaip širmos bangos raižo sūkuringus plotus
Ar grūdasi ir sprogsta sidabru putotos,
Vaivorykščių ratilais sukasi ir puola.*

(7, 83).

Maironio, kaip ir A. Mickevičiaus, poezijoje nėra ironiško, kritiško svetimo krašto vertinimo, kaip kad A. Baranausko poemoje. Maironis eilėse lygindamas Lietuvą su svetimu kraštu dažnai parodo tėvynės brangumą. Nors ir buvo apsuptas kito/svetimo krašto grožybių, bet akivaizdu, kad Lietuvos aplinka poetui teikė stiprybės. Užplūdę tėvynės vaizdiniai atitolina Maironį nuo svetimo krašto aplinkos. Eilėraštyje „Vakaras ant ežero Keturių kantonų“ poetas išreiškė savo ilgesį Lietuvai, tarsi norėdamas, kad svetima aplinka „išnyktų“:

<...>

*Ten, kur Dubysa mėlyna juosta
Banguoja plati!..
Ko, ašarėle, ko tu per skruostą
Kaip perlas riedi?*

(6, 71).

Maironis gyvendamas Peterburge taip pat ilgėjosi savojo krašto ir tai atskleidžiama eilėraštyje „Kur bėga Šešupė“. Čia akivaizdus Lietuvos idealizavimas (dažnai Maironio poezijoje atsispindėjo idealizmas): „*Mums savo tėvynė graži visados./ Ar pavasaris išaušta, ar kaitri rugpjūtė, <...>*“ (6, 66). Visą šį eilėrašį galima pavadinti lyginimu su svetimu kraštu. Žodis *visados* tarsi išryškinamas, labiau akcentuojamas, nes Lietuva visada bus išaukštinta.

A. Vienažindžio dviejų skirtingų kraštų sugretinimas parodo negatyvų požiūrį į svečią šalį, kur jis niekad nepriprasiąs, nes širdis likusi Lietuvoje: „<...> *Norint gyvenam*

toliausia - / Pas tave širdelė“ (11, 39). Artimųjų ilgesys jaučiamas visuose tremties eilėraščiuose, džiaugiamasi likimu tų, kurie likę savame krašte:

<...>

Oi, laimingi jūs, broleliai,

Ir jūs, sesytėlės!

Kad gyvenat ant rankelių

Tikros motinėlės.

(11, 38).

Savas ir svetimas kraštas lyginami norint parodyti Lietuvos išskirtinumą, svarbumą, nes tik čia duona gardesnė, paukščiai linksmiau ir gražiau pagieda, gėlės žydi gražiau: „*Ir sukraun tavo kvietkeliai/ Daug gražesnę žiedą*“ (11, 39). Kaip T. Bikinaitė teigia, šie „*įvaizdžiai tampa nelygiaverčiai, kai lyrinis subjektas juos gretina tėvynės ir tremties mastais*“ (13, 48). Tačiau A. Vienažindys tik mintimis gali nukeliauti į namus, ir tik prisiminimuose gali palyginti Lietuvą su svetimu kraštu, nes paskutinis eilėraščio „*Oi tu sakal sakalėli*“ stulpelis pabrėžia tremties pančius:

<...>

Mums paskirta pažadėta

Tulžis dėl gėrimo

Ir lig grabo nešt uždėta

Pančiai ištrėmimo!..

(11, 40).

Kaip ir A. Vienažindžio „*Oi tu sakal sakalėli*“, taip ir P. Vaičiaičio eilėraštyje „*Sonetas*“, akivaizdus savojo krašto lyginimas su svetimu:

Būdamas svetimoj šaly, žiūrėjau

Į jurginus, lelijas, rūtas,

Jų žydėjimu gražiu gėrėjaus,

Bet turėjau mintyse kitas.

<...>

(10, 88).

Panašiai ir „*Svetimam krašte*“, kur iš svečios šalies mintimis keliaujama į Lietuvą: „*Ir mislys jau buvo vienoj Lietuvoj...*“ (10, 106). Kaip ir prieš tai aptartuose eilėraščiuose, taip ir „*Svetimam krašte*“, lyginama viskas, kas susiję su Lietuva. Čia taip pat minima lakštingala, kurios dainos gražiausios: „*Lakštingalos dainos: saldesnė gaida*“ (10, 107); tapatinamasi su gulbe, kuri svetimam krašte jaučiasi tarsi prūde: <...> *Krašte svetimam aš kaip gulbė balta/*

Ką jūrėj pagauta, į prūdą įleista (10, 107). Eilėraštis baigiamas ilgesinga gaida, kas atskleidžia skaudžią svetimšalio dalia: „*Nes savo tėvynės čionai neturiu*“ (10, 106).

Eilėraštis „Daina“ nesiskiria savo tema nuo prieš tai čia nagrinėtų. Keliaujama mintimis į Lietuvą, vadinami visi teigiami tėvynės bruožai, tokiu būdu tarsi sumenkinamas svetimumo krašto vaizdas: „*Bet ji nepamėgo nei indą tą brangų, / Nei šilumą saulės šaly svetimoj*“ (10, 108).

Lyginant svetimą ir savą visados emocijingiau pabrėžiama savojo krašto svarba, nes sustiprėja ilgesys tėvynei. Visa, kas joje likę, yra nepalyginamai geriau. Čia galima paraleliai kalbėti ir apie žmogų, kuris tik savame krašte galėtų jaustis gerai:

<...>

- *O, kad į Lietuvą kas mane perkeltų
Ir teiktųsi mane ten vėl pasodyt!
Aš ten atsigriebčiau, aš ten atsigaučiau,
Aš ten atgaivinčiau silpnas šakeles,*

<...>

(10, 109).

Troškimas keliauti į savąjį kraštą akivaizdus visų autorių kūrininiuose. Stiprus noras atsidurti Lietuvoje - tai svarbiausia kelionė.

Keliaujant prisiminimais labiausiai išryškinamas **tėvynės ilgesys**. Jis itin dažnai pabrėžiamas daugelio poetų kūryboje. A. Mickevičius, būdamas toli nuo Lietuvos, grožėdamasis kraštovaizdžiu, dažnai mintimis grįžta į tėvynę. Tai tremtinio išgyvenimai, kurie priverčia nuolat nuklysti į prisiminimus, tarsi grįžti iš svetimumo krašto platybių į namus, išgirsti balsus iš Lietuvos, - tokios mintys atsispindi „Akermano stepėse“:

<...>

*Palaukim!.. Kaip tylu... Girdėt, kaip gervės traukia.
Nė sakalo akis jų ten neižiūrėtų.
Girdžiu, kaip žiogas smilgoj supasi iš lėto,

Kaip krūtine slidžia žaltys per žolę braukia.
Įsiklausau tyloj... Išgirst ausis galėtų
Balsus iš Lietuvos. Važiuokim, nieks nešaukia.*

(7, 15).

Eilėraštyje jaučiamas tarsi sustingimas tyloje, baimė, kad neišsisklaidytų prisiminimai, kuriais grįžtama į Lietuvą. Stengiamasi išgirsti garsus, kurie primintų žiogo

čirpimą ar žalčio rangymąsi žolėje, tačiau ši kelionė prisiminimais nutrūksta, kai poetas supranta, kad *nieks nešaukia* (7, 15).

Maironis eilėraštyje „Kur bėga Šešupė“ iš Peterburgo taip pat keliauja prisiminimais į Lietuvą, nes, kaip teigia V. Zaborskaitė: „*Poeto emocija liejasi, lydima Lietuvos kraštovaizdžio, liaudies buities fragmentų <...>*“ (26, 310). Maironio tėvynės ilgesio motyvų galima rasti ne vienoje eilutėje :

<...>

Čia skamba po kaimus Birutės daina

<...>

Kur sode raiboji gegutė kukuoja

<...>

Ten mūsų sodybas kelevivis atras

<...>

ten tėvynė, ten sodybos, ten sena močiutė

(6, 65).

Prisiminimais, mintimis į Lietuvą Maironis keliavo ir būdamas Šveicarijoje. Tai patriotiškumo įrodymas, nes visi jo atsiminimai susiję su gimtuoju kraštu, - šitai poetas akcentuoja eilėraštyje „Vakaras ant ežero Keturių kantonų“: *Kiek atminimų atsitikimų/ Gyvų kitados* (6, 71). Šiame eilėraštyje tėvynės ilgesys identifikuojamas ir šiose eilutėse: „*I tolimąsias, į numylėtas/ Tėvelių šalis*“ (6, 71). A. Baranauskas, A. Mickevičius ir Maironis savo kelionėse niekad nepamiršo Lietuvos, tad visi šių autorių eilėraščiai – tai prisiminimų kelias link tėvynės.

Tokie klaidžiojimai akivaizdūs ir A. Vienažindžio, ir P. Vaičiūčio kūryboje. A.Vienažindžio eilėraštyje „Kur prapuolė tas kelelis“ išryškinamas gimtosios žemės tolymas, jau pats pavadinimas kalba, apie kelią, kurio nerandama, kelio, kuris likęs tėvynėje. Pagrindinė šio eilėraščio/ dainos mintis – surasti mylimosios namus, tad einama keliu į namus, į tėvynę, tikintis surasti bent brolius ar motiną. Tačiau tremties pančių neišvengė niekas:

<...>

Nebėr jos brolio nė vieno,

Visi išvaryti,

Ir senutei motinėlei

Vartai uždaryti...

(11, 34).

Tėvynės ilgesį ir gyvenimą svetimame krašte A. Vienažindys akcentuoja dainoje „Oi tu sakal sakal sakalėli“: „<...>/ *Sakyk, sakyk, kaip mums liūdna/ Sveturmi gyventi <...>*“ (11, 37). Šioje dainoje jaučiama ypatinga tremties nuotaika ir tėvynės ilgesys, nes visi posmai tarsi tik tuo ir pulsuoja. Sakalas personifikuojamas, jo prašoma skristi į tėvynę. Tai netiesioginė kelionė namo iš tremties gniaužtų, tarsi norima, kad įvyktų metamorfozė, tačiau taip neatsitinka. Tremtyje jaučiamasi kaip miške: „<...> *Kaip miške – svetimoj šaly <...>*“ (11, 38). P. Vaičaitis tėvynės ilgesio motyvus atskleidė kūrinuose „Yra šalis“, „Svetimam krašte“, eilėraštyje „Sonetas“, „Daina“ ir kt. P. Vaičiūčio kelionė į Peterburgą nenuslopino jausmo paliktai tėvynei. Jo neslėgė susvetimėjimo jausmas, bet be gimtosios žemės gyvenimas atrodo beprasmiškas (37).

Eilėraštis „Yra šalis“ pradedamas žodžiais, kurie pabrėžia, išryškina, kad esama svetur, toli nuo tėvynės. Čia jaučiamas atstumas tik sustiprina ilgesio, skausmo, nerimo emocijas:

*Yra šalis, kur upės teka
Linksmi tarp girių užiančių
Ir meiliai tarpu savęs šneka
Prie giesmininkų vieversių
<...>
Šalis ta Lietuva vadinasi.
Bet aš neilgai ten buvau...
< ... >
(10, 11).*

Tarpusavyje susipynę prieštaringi jausmai, nes ilgimasi namų, bet labiausiai skaudu, kad neilgai būta Lietuvoje. Tai P. Vaičiūčiui yra skaudžiausia, todėl poetas nuolatos keliauja į Lietuvą prisiminimais: „<...> *Kaip upės vandens mislys teka <...>*“ (10, 12). Eilėraštyje „Sonetas“ tokia pat slogi nuotaika, tačiau tai priartina P. Vaičaitį prie tėvynės.

Keliautojai – poetai, būdami svetur, mintimis sugrįžta į jaunystės dienas. Maironio eilėraštyje „Kur bėga Šešupė“ labai svarbios klajonės atsiminimais, nes viskas kas liko Lietuvoje – atsiminimai: „*Čia tiek atminimų atranda širdis!*“ (6, 66). Ši poeto kelionė mintimis čia reiškia ne tik tėvynės ilgesį, bet ir tai, kad tai kraštas, kur prabėgo jaunystė. Tai pastebi ir akcentuoja V. Zaborskaitė: *Tolima tėvynė jam ne tik gimtoji žemė, bet ir kraštas, kur prabėgo jo „brangiausi jaunystės laikai“ <...>*“ (26, 319). Autorė pabrėžia, kad į tėvynę gal dar ir sugrįš, tačiau jaunystės niekas nesugrąžins, būtent jaunystė poetui labai svarbi, tai išryškina, akcentuoja eilėraštyje „Vakaras ant ežero Keturių kantonų“:

Ten tai prabėgo mano brangiausi

*Jaunystės laikai,
Ir po tiek metų pats savęs klausi:
Tai vien tik sapnai?
(6, 72).*

Šiose eilėse ryškus ir **sapno motyvas tėvynės prisiminimuose**, kur praleisti jaunystės metai itin svarbūs. Tai atsispindi poeto kūryboje, kur tėvynė suvokiama intuityviai, nes tai glūdi kiekvieno žmogaus sąmonėje.

Visiems poetams savas ir svetimas kraštas, tėvynės ilgesys yra nesulyginami, nepaisant aplinkos, kurioje teko būti, visados su emocijomis iškeliamas lietuviškasis vaizdinys. Kalbant apie svetimą aplinką, paraleliai kalbama ir apie tėvynę, tai neišvengiama, kadangi patriotinės emocijos visados išsiveržia į priekį.

Keliaujant prisimenamos **dainos**, kurios skambėjo savam krašte, tai puikiai pastebima pirmosiose eilėraščio „Kur bėga Šešupė“ eilutėse:

*Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka,
Tai mūsų tėvynė, graži Lietuva;
Čia broliai artojai lietuviškai šneka,
Čia skamba po kaimus Birutės daina <...>
(6, 65).*

Grižimas prisiminimais į tėvynę atsiskleidžia ir kitame Maironio eilėraštyje „Vakaras ant ežero Keturių kantonų“, kur girdimi liaudies dainos motyvai:

*Ten, kur sesutės rūta dabina
Kasas nuo mažens,
Kur juodbėrėlį brolis augina
Balnot ant rudens, <...>
(6, 71).*

Keliaujant piešiami gamtos vaizdai. Kiekviena kelionė kupina įvairių kraštovaizdžių. A. Baranauskas savo poemoje „Kelionė Peterburkan“ taip pat stebi gamtą ir ją užfiksuoja. Šioje ilgoje kelionėje aplinka yra dinamiška: vienur miškai, kitur didelės pušys, dar kitur ežeras ar lygumos. Taip poetas konstruoja gamtos vaizdą, tačiau aptinkamas ir negatyvus gamtos, aplinkos aprašymas:

*Šalis tamsi ir nuskurdus, miškai ir pustynės
(2, 73).
Iš Ostrovo par lygumas plentas eina tiesiai,
Raistai traukias teip nuskurdę, lyg kokie degėsiai.
<...>*

(2, 74).

Maironio eilėse randamas platesnis gamtos aprašymas, poetas pateikia tokius vaizdus, kurie džiugino jo širdį gėrintis Šveicarijos kraštovaizdžiais. Rigi Kulm – tai didžiuliai kalnai, nuo kurių atsiskleidžia toks vaizdas:

<...>

O po kojų žemai stebuklingai graži

Žydi rožėmis Alpių šalis;

Susiūbavę žali ežerai keturi

Ją bučiuoja jautriai bangomis <...>

(6, 58).

Kalnų ramuma poetui suteikia galimybę ramiai svajoti, nes: „*Nieks nebaido svajonių gamtos!*“ (6, 59). Nuostabiu gamtos reginiu grožėjosi ne vien tik Maironis, nes poetas po eilėraščių paliko tokį paaiškinimą: „*Kai saulė leidžias ir pusvalandį prieš jos patekėjimą pučia vamzdį tam tikras sargas, visi bėga iš viešbučių žiūrėti. Reginys nepaprastai gražus*“ (6, 59).

„Vakaras ant ežero Keturių kantonų“ - tai eilėraštis, kuriame, kaip sako V. Zaborskaitė: „*Stebimas gamtos grožis puošnus*“ (26, 315). Visa tai atsiskleidžia jau pirmose eilutėse: „*Ežero skaisčios bangos liūliavo/ Žalio smaragdu*“ (6, 70). Nenuostabu, kad išryškinamas gamtos išskirtinumas, nes, kaip jau minėta, Šveicarija poetui buvo vieta, kur galėjo gėrėtis gamta ir semtis kūrybinių emocijų. V. Zaborskaitė pastebėjo, kad *kūrybiniu impulsu tampa svetimo krašto grožybės* (26, 315). Šiam V. Zaborskaitės teiginiui galima pateikti pavyzdžių, kurie tai įrodytų. Eilėraštyje „Alpių viršūnės“ kūrybos įkvėpėju tapo kalnai: „*Aukštai kalnų viršūnės šviečia,/ Ledais apkaltos ir snieguos!*“ (6, 122); „Ant Neapolio užtakos“ perteikia vakarinį gamtos grožį:

Ant Neapolio užtakos saulė stačių

Nebežeria žemyn spinduliu;

<...>

Auksu rašo kraštus debesų.

Pažiūrėk tik į vakarus! Rodos, kalnai

Auga, skečias iš marių antai!

Vaivorykštė jų grožiui septynžiedžius renka?

<...>

O gražusis Neapoli, žeme grakšti,

Kur gamta rodos šypsos pati!

(6, 64).

A. Mickevičius klajodamas po Krymą ir stebėdamas gamtovaizdį aprašė jį itin didingai. Jaučiamos poeto emocijos, kurios užvaldė stebint Krymo gamtą. Eilėraštyje „Akermano stepės“ pirmame stulpelyje gamta pristatoma keliautojo akimis:

*Aš įplaukiau į erdvę sauso okeano.
Vežimas tartum laivė žalumynuos narsto:
Tarp ošiančių bangų, kur žiedus srautais žarsto,
Iriusi pro salas raudonojo bužano.*
(7, 15).

Gamta suteikia ne tik gerų emocijų, bet ir, kaip pats A. Mickevičius teigia eilėraštyje „Baidarai“, apsvaigimą:

*Sukirtęs keliskart, paleidžiu žirgą vėju.
Miškai, pakalnės, uolos kaspinu vyniojas,
Kaip srauto bangos dingsta, plaukdamos pro kojas.
Tuo sukuriu vaizdų apsisvaigint norėjau.*
(7, 51).

Ne tik gamtos vaizdai lydėjo poetus - keliaujant sutinkami įvairūs žmonės. Tai ryškiausia A. Baranausko poemoje „Kelionė Peterburkan“. Jis keliavo apsuptas įvairių žmonių, jam teko klausytis senos Peterburgo gyventojos: „<...>, *È čia esą laukia bobelė senutė* <...>“ (2, 48). Baranauskui teko klausytis jos pasakojimų apie miesto grožį, kokios upės teka, kokia didinga architektūra ir kokius brangius rūbus maskoliai nešioja. Tačiau poeto viduje vyravo prieštaringas jausmas:

*Man gi gražesnė Lietuvos Anykšta,
Gražesniai mūsų trinytėliai stori;
Gražesnės mūsų, nors surūkę, gryčios,
Gražesnės mūsų medinės bažnyčios;
Gražiau už auksą dvasia šviečia širdys,
Vagysčių, mūsų čia niekur nesgirdis <...>.*
(2, 50).

Svarbiausias poetų tikslas - **sugrįžti**. Deja, sugrįžimą į Lietuvą visi autoriai įsivaizdavo skirtingai. A. Mickevičius dvejojo dėl savo sugrįžimo į gimtuosius namus, ir neveltui - jam neteko dar kartą pajusti po kojomis gimtosios žemės, nes iki mirties gyveno emigracijoje. Neturėjimas vilties grįžti į namus išryškintas šiose eilutėse:

<...>
*Ir aš čia gedule pabaigsiu savo kelią,
Užbers draugai ir man šio smėlio ant krūtinės.*

<...>

*Pažadins ir mane garsai kalbos gimtinės,
Ir dainius, vienišą sudėjęs tau dainele,
Gal paniūniuos ir mano kapą atsiminęs.*

(7, 43).

Lygiai taip pat ir A. Baranauskas dvejojo dėl savo sugrįžimo. Jis tarsi pristatė kelionės aprašymą, kuriame atsispindi visas išgyventas kelias, visi sunkumai. Juntama slogi autoriaus nuotaika, kuri sustiprina suvokimą, kad jis prisirišęs prie gimtųjų namų ir nori į juos dar sugrįžti. Poetas su didele baime keliavo į Peterburgą, nes nežinojo, ar galės vėl pamatyti savo namus: *Kažin ar grįšiu, maž te supūsiu! Žieminių Guduų pusėj* (2, 49).

Bet labiausiai poetui kėlė baimę grįžus rasti negyvus tėvus, - tai suteiktų didžiulį sielvartą. Sielojosi, kad gali aptikti vargus, nelaimes, bėdas, kurios slėgsiančios jo artimuosius:

È ir sugrįžęs savon šalelèn

Ašarėlèm paplūsiu.

Maž rasiu vargus, nelaimes, bėdas,

Maž nerasiu tėvelių;

(2, 49).

Kiek kitoks likimas lėmė Maironio gyvenimo kelią, kuris grįžo į Lietuvą. V. Zaborskaitė savo monografijoje pabrėžia, kad „tėvynė toli, bet į ją dar galima grįžti, ją dar galima viltis kada nors pamatyti“ (26, 319). Poetas išreiškia norą sugrįžti atgal, į gimtuosius namus: <...> *Ir tą šalį norėtų pasiekti akis, / Kur Dubysos atkrančiai žali!* (6, 59). Maironio grįžimas mintimis į Lietuvą eilėraštyje „Rigi Kulm“ virto tikroju sugrįžimu į tėvynę. P. Vaičaitis kelione namo iš svetim krašto galėjo pasidžiaugti tik paskutiniais savo gyvenimo metais.

Visas savo keliones autoriai aprašė romantizmo laikotarpiu, kai vyravo patriotinis patosas, buvo jaučiamas stiprus emocingumas. O be to, juk romantikai ypač mėgo keliauti.

Poetinės kelionės atspindi **archetipinę kelio, kelionės prasmę**. Archetipas (iš gr. archetypon) literatūros žinyne apibūdinamas kaip įgimtas, bendras visiems žmonėms pastovių gyvenimo formų vaizdinys glūdintis kolektyvinėje sąmonėje ir sudarantis žmogiškosios simbolikos pagrindą, pirmavaizdis (20, 34). Archetipai tai pirmapradžiai vaizdai, kuriuos žmogus suvokia intuityviai. Jie atsispindi mituose, sapnuose, pasakose. Šiame darbe jų ieškoma poezijoje.

Straipsnyje „Archetipo koncepcijos vystymasis“ sakoma, kad iki K. Jungo terminą archetipas Paul Schmitt aiškina taip: „Pirmoji dalis ‘arche’ reiškia ‘pradžią, kilmę, priežastį

pirminį šaltinį ir principą', bet kartu ir 'vadovaujančią padėtį, aukščiausią valdžią, vyriausybę (kitaip, tam tikrą 'dominavimą'); antroji dalis 'type' reiškia 'vėją ir kas jo sukurta, ... formą, vaizdą, kopiją, prototipą, modelį, tvarką ir normą', ... šiuolaikine prasme, 'šabloną, pagrindo formą, pirminę formą' (pvz., forma, apibūdinanti panašias žmonių, gyvūnų ir augalų rūšis)". K. Jungas naudojo terminą „*pirmapradžiai vaizdai*“ ir tik vėliau sąvoką *archetipas* (32).

Lietuvių literatūros enciklopedijoje Irena Skurdenienė aiškina archetipo sąvoką ir teigia, kad archetipas „*susiformavęs atsiremiant į mitologinės, folklorinės tradicijos ar pasaulinės kultūros pagrindą Lietuvių literatūra imli agrarinės kultūros suformuotiems archetipiniams vaizdiniams*“ (18, 28). Archetipiniai vaizdiniai gali būti susiję su žmogaus ir gamtos santykių raiška.

Irenos Skurdenienės straipsnyje „Oskaro Milašiaus: poetinė nuotykių topika“ akcentuojama paties O. Milašiaus mintis, kad „*poezija yra archetipų valdovė*“. Tai teikia galimybę analizuoti poeziją kaip tam tikrą nuotykių konvenciją, nes žinoma, kad nuotykių struktūra labai artima archetipo struktūrai. Tą nuotykių konvenciją galima pavadinti ieškojimais. O tie ieškojimai pačia prieinamiausia, labiausiai apčiuopiama forma išreikšti daugiaprasmiu kelionės motyvu. Išoriškai, naratyviniame lygmenyje, kelionės gali priminti dvasines klajones. Pro keliaujančiojo akis gali praslinkti pakelių aplinka, bet lygiagrečiai paprastai praslenka ir dvasiniai apmąstymai, išgyvenimai, prisiminimai...(33).

Jei keltume klausimą, nuo ko prasideda kelionės archetipas, tai pirmiausia pradėtume kalbėti apie Šventąjį Raštą, nes bet kokia kelionės pradžia yra aptinkama dar biblijiniuose tekstuose. Kur prasideda pirmoji kelionė? Išvarymas iš rojus - ar tai kelias į svetimą erdvę? Kunigo Liongino Virbalo S. J. komentare aptariama antroji Šventojo Rašto knyga – Išėjimo. Čia taip pat yra sąsajos su kelionės archetipu, kadangi kalbama apie kelionę, kai *egiptiečių pavergta žydų tauta iškeliauja į jų tėvams Dievo pažadėtą naująją tėvynę* (35). Kelionės archetipui artima ir Homero poema „*Odisėjas*“, kur svarbiausia mintis sugrįžti į savo tėvynę. Kitaip tariant, Odisėjo tikslas – kelionė namo, siekis išvysti tėvynę. Pasibaigus Trojos karui, karžygys Odisėjas turi grįžti namo: į savo tėviškę, Įtakės salą. Tačiau Poseidas kliudo šiam grįžimui, ir Odisėjas yra priverstas ištisą dešimtį metų bastytis po Jonijos jūrą. Tačiau Odisėjas nugalė pavojus. Jis grįžta namo, nieko iš tremties neparsinešdamas, tik gyvybę ir užgrūdintą šeimos bei tėviškės meilę (36). Robinzonas Kruzas taip pat nepraranda vilties sudužus laivui sugrįžti į tėvynę. Taip keliaujama iki nuotykinio romano. Pirmasis lietuvių nuotykinis romanas - V. Pietario „*Algimantas*“, kuriame veikėjui Algimantui tenka ilgas išbandymų kelias. Jis papuola į Aršiojo sąjungininko Volynės ir Galičo kunigaikščio Romano nelaisvę (15, 14). Čia prasideda nuotykių, kelionės. Kelionės tikslas tas pats – grįžti į gimtuosius namus. Tad kelionės archetipas, prasidėjęs nuo biblijų tekstų, tęsiasi iki

nuotykinio romano, kur dažniausiai pagrindą sudaro veikėjų klaidžijimai ir jų patiriamos emocijos.

3. DIDAKTŲ KELIONĖS

3.1. Kelionė ir didaktinė proza

Kelionės tema gali būti siejama su didaktinės prozos esme. Literatūros žinynas didaktinę literatūrą aiškina taip – „*kūriniai, kuriuose meninės raiškos priemonėmis siekiama pamokyti*“ (20, 69). Ši literatūra skelbia įvairias žinias: socialines, religines, etines, gyvenimo praktikos ir kitas.

Kelionėse svarbus dėmesys adresatui, kuris mokomas pasitelkiant įvairias idėjas. Mokymas keliaujant patrauklesnis nei skaitymas iš knygų. Didaktinė proza siekia paveikti adresatą, t.y. pamokyti, čia svarbu moralinė problematika. Apie tai kalba D. Maskuliūnienė. Ji akcentuoja, kad lietuvių didaktinė proza - *specifinis pasakojamosios kūrybos tipas. Tai proza, kuri filosofines, religines, moralines, visuomenines, mokslines ir kitokias idėjas patiekia adresatą pamokydama* (22, 9). Šioje mokomojoje knygoje minima, kad lietuvių didaktinė proza pradeda kurti XIX amžiuje 3-8 dešimtmečiais. Autorė išvardina didaktinės prozos atstovus, žymiausius kūrėjus, vertėjus, sekėjus: *Juozapas Rupeika, Simonas Daukantas, Motiejus Valančius, Kajetonas Aleknavičius, Antanas Tatarė, Laurynas Ivinskis, Petras Gomalevskis, Juozapas Silvestras Dovydaitis, Mikalojus Akelaitis* (22, 9,10). Šioje dalyje bus nagrinėjami ankstyvosios prozos autorių P. Gomalevskio, J. S. Dovydaičio, M. Akelaičio ir brandžiosios didaktinės prozos autoriaus M. Valančiaus kūryba.

D. Makuliūnienės knygoje minima, kad didaktinės prozos žanrai įvairūs: tai ir pasakėčios, ir apsakymai, dialogai, vaizdeliai, bei apysakos. Knygoje „Lietuvių didaktinė proza“, kuriai tekstus parengė B. Vanagienė, pabrėžiama, kad terminas „didaktinė proza“ „*įvardijamas ne vien tipologinis, bet ir istorinis reiškiny*“ (5, 5).

Susirūpinama paprastųjų žmonių gyvenimu, tad švietimo laikotarpiu atsiranda literatūra, kuri skirta pamokyti. Keliaudamas žmogus pažįsta pasaulį. Didaktinė proza gimsta Šviečiamojo amžiaus laikotarpiu, o to meto literatūra buvo skiriama išsilavinusiems žmonėms. Tačiau ilgainiui vyko gyvenimo permainos ir vis daugiau teisių reikalavo neprivilegiuoti visuomenės sluoksniai. „*Svarbų vaidmenį čia suvaidino rusoistinės idėjos, skelbusios prigimtinę žmonių lygybę <...>*“ (5, 6). Atsirado ir liaudiška mokykla, kur buvo

ugdomas dievobaimingumas ir žmonių raštingumas. Literatūra, skirta valstiečiui, mokė ir moralizavo.

Tinkamas kelionėms žanras – apysaka, ji platesnė, nėra kompaktiška. D. Maskuliūnienė išvardino visus didaktinės prozos žanrus, o knygoje „Lietuvių didaktinė proza“ pabrėžiama, kad svarbiausia yra apysaka, kur *siužeto pagrindas – kelionė, kurioje svarbiausias veikėjas (gyvenimo matęs seneliukas, prekiautojas, vienuolis, kunigas), eidamas ar važiuodamas iš vietos į vietą, moko žmones doros ir buities bei ūkio praktikos dalykų*“ (5, 7). Pasak J. Sprindytės, galima nubrėžti schemą, kuri tinkama didaktinei apysakai: *„nekvailas keliautojas ar maldininkas eina per žmones ir duoda jiems įvairių patarimų <...>“* (24, 33).

Keliaudamas po įvairias apylinkes, kitus kraštus sutinki įvairius žmones. Didaktinės prozos veikėjas vaizduojamas arba geras, arba blogas. Geras žmogus, kuris *„gerbia dievo ir bažnyčios įsakymus, paklusnus dvasinei ir pasaulietinei vyresnybei“* (5, 8), o blogas - kaip netinkamas dievui, jis baudžiamas ir žemėje, ir po mirties.

Didaktinės prozos turinys, kaip akcentuoja D. Maskuliūnienė, dažniausiai atspindi *„Lietuvos gyvenimo realijas“* (22, 117). Ji teigia, kad labiausiai ir rūpėjo ne forma, o turinys. Šioje didaktinėje prozoje atsiskleidžia valstiečio mentalitetas, istorinės, geografinės detalės, ir kt.

3.2. Keliaujančio didakto tikslai

Vienas didaktinės prozos atstovų – Juozapas Silvestras Dovydaitis, žinomiausia jo apysaka - „Šiaulėniškis senelis“. J. Sprindytės teigimu, tai stambiausias didaktinis tekstas, tad galima teigti, kad čia keliautojas daugiausia pamokė, moralizavo. Pagrindinis jos veikėjas – senelis, kurio tikslas keliauti per parapijas ir mokyti žmones doros, gero elgesio, drausminami girtaujantys, dažnai dalinami gyvenimiški pavyzdžiai. Kaip teigia V. Vanagas „Lietuvių didaktinėj prozoj“, svarbiausia jo moralų tema – girtavimas. Panaši tema ir kitoje apysakoje, kurią gvildeno nemažiau svarbus didaktinės prozos autorius Petras Gomalevskis apysakoje „Aplankymas seniuko“. Kaip ir J. S. Dovydaičio apysakoje, taip ir čia pagrindinis veikėjas – keliaujantis didaktas, senas žmogus. *P. Gomalevskio apysaka, galima sakyti, grynai moralistinė*, taip teigiama „Lietuvių didaktinėj prozoj“ (5, 13). Kaip ir apysakoje „Šiaulėniškis senelis“, čia taipogi daug dėmesio skiriama blaivybės idėjoms bei parodomi, išryškinami tragiški besaikio alkoholio vartojimo rezultatai. Šios apysakos veikėjas keliauja iš Žemaičių žemės, aplankydamas bažnyčias.

Didaktinės apysakos „Aplankymas seniuko“ konstrukcija yra elementari, - taip teigia J. Sprindytė monografijoje „Lietuvių apysaka“. Tai įrodo siužetas, kuriame keliautoją senuką – piligrimą paveža padorus ūkininkas. Svečiuodamasis jo namuose pamoko įvairių naudingų

dalykų. Galima sutikti su J. Sprindytės teiginiu, nes kelionės tikslas, forma nesikeičia visoje apysakoje. Pasak Sprindytės didaktinės prozos autoriams, svarbu ne tik aprašyti keliaujančio didakto įvykius, bet labiausiai rūpėjo įvykio moralinis turinys ir jo pamokanti funkcija.

Didaktinės apsakos fabula susidaro iš veikėjo kelionės, kurioje viskas aprašoma, išvardijama, tai akcentuoja J. Sprindytė. Su tuo neįmanoma nesutikti, kadangi visose čia pateiktose didaktinėse apsakose tai akivaizdu.

Ir „Šiaulėniškis senelis“, ir „Aplankymas seniuko“ apsakose keliaujama po kaimus įvairiais tikslais. Vieni keliauja, kaip teigia pirmosios apsakos veikėjas senelis, *iš tinginystės*, o kiti norėdami žmonėms suteikti informacijos. „Šiaulėniškis senelis“ apsakos veikėjas savo pamokymą pradėjo jau pirmąjį apsilankymo vakarą: „- *Mūsų klebonas labai baras už vaikščiojimą per bažnyčias,- atsiliepė pusbernis <...>*.

- *Ir aš to negiriu,- atsakė Senelis,- bet vaikščiojimas vaikščiojimui nelygu, kalba kalbai* (5, 226). Čia pabrėžiamas veikėjo/senelio kelionės tikslas – (pa)mokyti.

Tačiau „*Lietuvių didaktinei prozai atstovauja pirmiausia M. Valančiaus beletristika <...>*“ (5, 8) – tai brandžiosios didaktinės prozos veikėjas. Iškiliasias ir literatūrinę brandą pasiekęs kūrinys - apysaka „Palangos Juzė“, čia jis pateikė ir savus ir svetimus pavyzdžius. „*<...> Palangos Juzė - materialios ir dvasinės lietuvių kultūros dokumentas ir pirmoji lietuvių apysaka, turinti išliekamą meninę vertę*“ (24, 37) – taip rašo J. Sprindytė monografijoje „Lietuvių apysaka“.

Keliautojai dalinasi sava patirtimi. Patirtis - tai įvairūs pasakojimai, surinkti kelionėse. Apsakos „Šiaulėniškis senelis“ veikėjas turi sukaupęs didelę patirtį ir perduoda ją kitiems, kurių namuose apsilanko. Atsakinėja į klausimus, pateikia informaciją norėdamas supažindinti su faktais, kur daugiausia, o kur mažiausiai girtaujama (tai aktualiausia apsakos problema). Ne tik moralizuojama, bet pamokymai pateikiami pavyzdžiais/pasakojimais: „*Vienas, slaptu išgėręs čerką, norėjo keturius grašius žydui užmokėti, bet besiskubindamas vietoj keturių grašių padavė raudonąjį nuo penkių rublių, katrą buvo gavęs už tris pundelius linų*“ (5, 226,227). Tai - pamoka, kuri privertė Jurgį atsisakyti *arielkos visiškai*. Kita istorija/pamokymas akcentuoja, kad negalima net užėiti į karčemą: „*<...>, bet tavęs prašau – saugok vaikus ir drausk, kad jie kojos nekeltų į karčemą, per kurią aš juos siratoms palieku*“ (5, 264). Mokoma, kad negalima pasiduoti silpnybėms, lažyboms, nes visa tai pražudo žmones. Tokie pavyzdžiai - tai siekiamybė įdiegti, kokia žala patiriama vartojant alkoholį. Veikėjas mokydamas blaivybės ir pasakodamas sukauptas istorijas primena ir liepia užsirašyti, įsiminti, kad: „*Nevalna gertie arielkos anei vieno lašo*“ (5, 236).

Dovydaičio keliaujantis didaktas pasakoja dar vieną gyvenimo kelio istoriją - „Gyvenimas Stepo Raudnosio“. Tai viena ilgiausių keliautojo istorijų, - ketvirtoji dalis, kaip

atskiras kūrinėlis, vaizduojantis gyvenimą nuo kūdikystės iki pat gyvenimo pabaigos. Šis atsitikimas pasakojamas vaikams, o svarbiausias moralas, kaip ir visų istorijų, - girtavimo žala. Veikėjas taip pat aptaria visus atsitikimus, kurie vyko netolimose parapijose.

Daug istorijų iš įvairių vietovių, bet visų tema ir problema viena – kaip besaikis alkoholio vartojimas pražudė žmones, todėl svarbus blaivybės diegimas. Senelis savo sukauptas istorijas pasakojo ir kitų pasakojimus rinko: „- *Taigi, - prašiau, - pabaik meldžiama sakyti apie smertį savo vyro, aš ir kitiems apsakysiu, kad žmonės ir saldžios arielkos bijotūs,*„ (5, 248). Tai yra patirtis, išmintis, kaupiama per žmonių kasdienybę, buitį, kasdienes problemas.

Dažnai yra barama ne tik norint sugėdinti, bet tam, kad pamokytų ir papasakotų savo sukauptą patirtį, nes, kaip pats senelis sako: „<...> *kad pamokyčiau ir apsakyčiau, ką mano gyvenime akys matė, o matė daug per septyniasdešimts metų*“ (5, 291).

Tokia pat patirtimi dalinosi ir P. Gomalevskio veikėjas seniukas apysakoje „Aplankymas seniuko“, kuris klaidžiodamas po svečias šalis daug matė ir taip pat sukaupe patirties, kurią dabar kitiems perduoda, kaip pats sako: „*Aš tai ne iš savo pilvo kalbu, bet, daugel svieta perėjęs, daug mačiau*“ (5, 181). Čia taip pat pasakojamos istorijos, kuriomis skatinama blaivybė, pateikiami pavyzdžiai iš kitų apylinkių, pvz., vienur karčema aplenkama, o kitose apylinkėse be alkoholio neapsieinama net per laidotuves: „*Ale paprūsėj! Ir Lietuvoj! O labiaus panemuniais – ten didi atmaina! <...> nei ant pagrabo be orielkos neapsieina*“ (5, 181). Kadangi gyvenimo kelią abiejų apysakų veikėjai nuėjo ilgą, tai ir gyvenimiškos patirties sukauptas nemažas lobynas, tad daugiau pavyzdžių gali pateikti keliaudami ir mokydami kitus.

M. Valančiaus Juzė yra jaunuolis, kuris keliaudamas kaups patirtį, kaip pats sakė: „<...>, *noriu svieta pažinti, todėl einu toliaus ir toliaus*“ (12, 36) Šios apysakos pagrindinis veikėjas skiriasi nuo P. Gomalevskio ir J. S. Dovydaičio apysakų veikėjų, kurie buvo senyvi žmonės. „*Palangos Juzė*“ – jaunas žmogus, tai užfiksuojama pačiame tekste: „*Mergelės pridūrė: Bet koks jaunas <...>*“ (12, 25).

Svarbus kelionės tikslas – religinių ir moralinių idėjų skleidimas. „Šiaulėniškis senelis“ keliaudamas per kaimus mokė gerbti tėvus: „<...> *ką tau pasakė, turi klausytie kaippo balso pono dievo <...>*“ (5, 261). Moko nuolankiai paklusti kiekvienam prašymui ir niekad neatsakyti, kai prašoma, parodyti, kad *ne savo, o Dievo valią pildai* (5, 261). Tačiau pabrėžia, kad tėvų valiai galima nepaklusti tik vienu atveju – *jeigu blogai mokytu, saugok dieve, arielką lieptų gertie arba svetimą daiktą paimtie* (5, 261). Stiprus tikėjimas akcentuojamas kaip viso gyvenimo pagrindas, bijomasi, kad Dievas nusigręš: „<...> *jeigu dievas savo akis nuo tavęs atkreips, tai ką tu padarysi?*“ (5, 261). Nuolat minimas Dievas kaip gyvenimo mokytojas.

Visi moralai susiję su skaudžiom alkoholio pasekmėm. Tai itin ryškiai atsispindi ir apysakoje „Aplankymas seniuko“. Čia taip pat diegiamos religinės pažiūros, nuolat primenama, kad tik Dievas gali padėti išsigelbėti nuo nelaimių. Keliautojas pabrėžia, kad žmogaus egzistencija turi būti užpildyta pamaldumu. Religinės ir moralinės vertybės – kelias į dorą gyvenimą. Būtent tai ir siekia įskiepyti veikėjas, keliaudamas per apylinkes. Kaip moralinė vertybė – pagalba kitiems, akcentuojama, kad tik geri darbai yra gero gyvenimo pagrindas: „*O dar reikia žinoti, jog geri darbai ir apsiėjimai kitus patraukia ant gero gyvenimo <...>*“ (5, 189).

Keliaujantis didaktas „Šiaulėniškis senelis“ moko siekti moralinių, bet ne materialinių dalykų. Kiekvienas turi susilaikyti nuo bet kokio nedoro elgesio, nes, kaip veikėjas sako, *per tai vaikai pripranta prie vagystės, išmoka meluotie <...>* (5, 280). Materialiniai dalykai nesureikšminami, akcentuojamas moralinis turtingumas, siekiama įskiepyti, kad reikia rinktis buvimą arčiau Dievo. Pamokslaujama siekiant neleisti nuklysti nuo doros kelio arba atvesti į doros kelią. Per pasakojimus ir palyginimus siekiama parodyti, kad Dievas gimusį žmogų priima į savo „valdas“ ir apdovanoja dvasiškom gėrybėm, už tai tarsi „reikalaujamas“ gyventi pagal galimybes, nesiekti nepasiekiamo. Daug moralizuojama, kad tik darbu, o ne tinginyste turėsi gerą gyvenimą. Tarsi nubrėžia schemą: tinginystė – badas – neturtai – vagystė, visi šie nedori teiginiai virsta didele žmogaus gyvenimo kelio duobe, iš kurios galima išbristi tik sugrįžus į dievobaimingą kelią. Apysakoje „Aplankymas seniuko“ keliautojas taip pat akcentuoja, kad materialūs dalykai nėra laimingo gyvenimo pagrindas, svarbiausia sąžiningumas, doras elgesys: „*<...>, aš žinau, jog didi pasoga nepadarys žmogų sčėslyvu; aš išskirsiu dėl savo sūnaus nors visų biedniausių mergaitę, bet cnatlyvą ir tikrai poną dievą mylinčią <...>*“ (5, 192). Moralizuoja ir tuos, kurie stengiasi daryti gerai tik dėl šlovės, - tai pabrėžiama kaip nemoralus elgesys.

Ryškūs moraliniai pamokymai, pamokslai bei katalikiškos idėjos ir M. Valančiaus apysakoje. Jam taip pat svarbu akcentuoti blaivybės idėjas. Apysakoje daug kur minima, kad gyvenama dorai, negirtaujama, tačiau veikėjas Juzė keliaudamas randa ir nusivylimų: „*Pirma vyskupui ir kunigams draudžiant, visi buvo blaivūs, arielkos nė ragauti neragavo, nugis jau (1862 m.) atsirado ir geriančių*“ (12, 61). Keliaujant Juzė dažnai sakydavo pamokslus, kurių tematika labai įvairi. Lankydamasis vienoje parapijoje pamokslą skaitė net laidotuvėse:

Geriems žmonėms smertis daiktu geru,

Yr galu žmogui vargų ir ašarų.

Akyse dievo pastatys,

Kur dievą garbins ir matys

(12, 63).

Tokias mintis Juzė sudėliojo išsiaiškines apie mirusį kaip apie dorą tos parapijos gyventoją. Čia M. Valančius pateikia moralą, kuris akcentuoja, kad girtaujantis žmogus miršta dėl nuodėmės, o doram žmogui mirtis – tik pabaiga vargų ir ašarų. Juzė mokydamas krikščioniško gyvenimo tiesų stipriai bara tuos, kurie nesilanko bažnyčioje, bet mieliau renkasi karčemą: „<...>nėjo į namus dievo, bet, pakliuvę į tinkamą karčemą, geri lig vakaro“ (12, 86). Dažnai Juzės pamokymas, pabarimas baigiasi palyginimu: „Nu, vaikai, o kad kalvinai eis į pragarą, jūs ar norėsite drauge keliauti? Jei nenorėsite, nenorėkit ir sekti jų blogo paveizdo“ (12, 84). Keliamą problema dėl pačių karčemų, kurios veda į pražūtį žmones. Juzė, lygindamas žemaičius su kitais Lietuvos gyventojais, randa didelį skirtumą tarp vestuves švenčiančių, išskirdamas, kad Lietuvoje žmonės renkasi šventą dieną ir po bažnyčios skuba į karčemą, kur girtaujama.

M. Valančius, lygindamas kai kurias parapijas, parodo žmonių skirtingą požiūrį į švarą, tvarką: „Žmonės tos srijos neturi pirčių, o daugel vietose nė upių dėl išsiplaukymo, todėl yra juodi, su prakaitais permerkti. Mergaitės pagaliaus išeina šieno grėbti su juodais, neplautais marškiniais, biauru ir veizėti“ (12, 73). Veikėjas Juzė pataria kiekvienam pasistatyti pirtį ir bent kartą savaitėj nusiprausti, nes kiekvienas padorus žmogus turi būti švarus, tvarkingai apsirengęs.

M. Valančius šioje apysakoje per Juzės kelionę išdėstė moralines, religines idėjas bei praktinius pamokymus.

Keliaujant susiduriama ir su socialinėmis problemomis. „Šiaulėniškis senelis“ apysakos pagrindinis veikėjas aiškindamas apie alkoholio žalą susiduria su problema: „- *Taigi ar gal vynas taip žmogui vodytie?- užklausė Adomienė,- juk, sako, ponai kasdien geria vyną, o da ir po kelis kartus ant dienos, kaipgi jiems neškadija?*“ (5, 264). Parodomas didelis skirtumas tarp ponų ir paprastų kaimo žmonių. Teigiama, kad „prasčioką“ žydai savo karčemose visados apgaus: „*Apgausi tu žydą, ir pusė gal vyno nebuvo, o daugiau arielkos arba spirito <...>*“ (5, 264).

Keliautojas susiduria su anytos ir marčios vaidmenų santykiu, - tai irgi svarbi socialinė problema. Tad veikėjas savo dialogais stengiasi išsiaiškinti esamą padėtį. Išklausęs apie geros anytos ir blogos marčios, ir atvirkščiai, geros marčios ir blogos anytos santykius, stengiasi viską išnarplioti savo pamokymais:

„ – *Meldžiama Čepiene, man didę navyną pasakei, man žmonės sakė, kad tamstos marti gera, argi ir jinai bloga?*

Čepienė:

- *Ko čia bus gera, jos visos tokios, ko čia tamsta žmonių klausai.*
- *Senelis:*

Ne, motin, negali būti, aš pats pažįstu daug marčių gerų, o ir tamstos rodos nebloga. <...>“ (5, 347). Tokių veikėjo dialogų itin daug. Su socialinėm problemom susiduriama ir apysakoje „Aplankymas seniuko“, kur išryškėja keliautojo požiūris į bajorus. Jis mano, kad luomą lemia pats Dievas, bet nereikia pagarbos bajorams ir parodo savo neigiamą nuomonę: „<...> *mūsų šaly ledva bajorėlis tujaus pučias kaip ežys, nors išalkęs, bet gražiai pasirėdęs <...>*“ (5, 202). Šio luomo keliautojas nepripažintų net jei ir būtų galimybė, nes tai pasipūtė, pasileidę, moraliai puolę žmonės: „<...> *anie patys tyko, idant orielkos čerką pas kunego išgerti, pietus pavalgyti <...>*“ (5, 203).

Keliaujant akcentuoja skaitymo svarbumą. Knygos – pasauliui pažinti, kiekvienas mokantis skaityti privalo ir kitiems ką skaitęs papasakoti, perteikti žinias. „Šiaulėniškis senelis“ į klausimą kaip įsigyti knygas, į pastebėjimą, kad brangiai kainuoja, duoda pamokomąjį atsakymą: „- *Vienam brangiai kainuoja,- atsakė Senelis,- bet susidėjus perkant, tai suvisu pigu <...>*“ (5, 274). Jis teigia, kad knyga yra didžiausia vertybė, todėl namuose turi būti vieta, skirta knygoms. O per šventadienius kiekvienas, mokantis skaityti, privalo skaityti sau ir kitiems. Kadangi klebonas didžiausias autoritetas, jis rekomenduoja, kokias knygas reikia įsigyti.

Skaitymas keliautojui (ir kiekvienai bendruomenei), kaip vienas iš svarbiausių gyvenimo tikslų, minimas ir apysakoje „Aplankymas seniuko“. Mokantys skaityti itin gerbiami, tai padorumo ženklas: „*Jogei moka skaityti, tai labai padoru*“ (5, 183). Keliautojas pagarbiai kreipiasi į tėvus, kurie negailėjo pinigų vaikų mokslui. Šioje apysakoje didaktas parodo ir savo pasaulio pažinimą per knygas: „<...>, *ale gali būti ir teisybė, nes drukavotoj knygoj atradau tą pasaką parašytą*“ (5, 196).

Keliaujant įgyjamos žinios ir perduodamos kitiems. Keliautojo tikslas – išmokyti kitus. Kaip reikia perteikti savo žinias, tai itin ryšku apysakoje „Aplankymas seniuko“. Viskas formuojama pagal krikščioniškąsias pažiūras, todėl labai svarbu išmokyti tuos, kurie nuklydę nuo religinio gyvenimo kelio. Keliaujantis didaktas moko jauną mergaitę, kuri eina pas ligonį, kaip jam padėti sugrįžti į doros kelią: „*Tad paklausk ligonio, ar žino, kiek yra prisakymų pono dievo. O kada atsakys, jog dešimtis, ir iškalbės anuos, tad tu imk po vieną kožną prisakymą ir privadžiok jam ant pometės <...>*“ (5, 193).

Apysakoje „Šiaulėniškis senelis“ ne tik akcentuoja skaitymo svarbumą, bet pateikia pavyzdžių. Ketvirtoje dalyje cituojamas Lietuvos giesmininkas, kuris aprašė alkoholio žalą, kiekvienam pamokymui priskyrė po stulpelį:

*Truputį pasiūgėjus, dėl vaikelio mažo
Pays tėvai duoną arielkoj padažo,
Jaunos vidurėliuos kurstydami ugnį,*

*Da nuomonis pilna galvon neateina
Poterių nemoka nei spaviednin neina,
È jau pilnos čerkos dažnai siekia dugnį!*
(5, 374, 375).

„Šiaulėniškio seneliui“ apsilankius ne vienoje parapijoje, veikėjas kompetentingas paaiškinti tam tikrus terminus. Lankęsis Pakruojyje, kur mišios vadinamos – rarotais. Išsamiai papasakoja, ką reiškia šis, iš lotynų kalbos kilęs žodis, perpasakoja kunigo žodžius. Tarptautinių žodžių žodyne *rarotai* reiškia – *katalikų ankstyvosios mišios Marijos garbei, laikomos per Adventą* (25, 625). Čia daugiausia aiškinami terminai, susiję su bažnyčios gyvenimu. Kalbėdamas apie piemenėlių mišias, pabrėžia, kad jos laikomos tik didžiuosiuose miestuose bei paaiškina jų reikšmę. Žodį *davatka* veikėjas aiškina kilusį iš lotynų kalbos: „<...> *davatka lotyniškai reiškia asaba, labiau už kitus dievui dievui pasišventus* <...>“ (5, 305). Ne tik terminus gali paaiškinti, bet ir politinę situaciją išmano: „<...> *laisvė įvyko metuose 1861; dar per dvejus metus žmonės buvo ponų valdžioje, o pabaigus skaitlius, visai tapo laisvi metuose 1863*“ (5, 379).

Keliautojas diegia patriotiškumą, moko gerbti savo kraštą. „Šiaulėniškis senelis“ prašo saugotis perėjų, nes be priežasties niekas neišeina iš savo namų: „*Geras šeimynykštis niekados be pričynės neis iš savo sodžiaus, kur gimęs, kur augęs*“ (5, 318). Taip apysakoje bandoma parodyti, kad atėjūnas gali būti nedoras žmogus, jei keliauja per apylinkes ir ilgai neužsibūna tarnystėj.

Sugrižus į sodžius, skelbiamos naujienos, kurias didaktas surinko keliaudamas. Tai sumaišties laikas, sukilimas. Kaimo žmonės sunerimę, diskutuoja, svarsto, už ką jie baudžiami, jei paklūsta pamokslavimui ir nevartoja alkoholio. Čia pat aiškina priežastis: „*Man regis, koronė čia dievo ant mūsų už senovės ir šios gadynės pijokystę, už paleistuvystę ir už giminaičių ženatvę*“ (5, 34). Tai baudmė už visus moralinius nuosmukius.

Nors problemos nagrinėjamos tokios pačios, bet galima rasti ir skirtumų tarp P. Gomalevskio ir J. S. Dovydaičio apysakų. „Aplankymas seniuko“ – P. Gomalevskio veikėjas keliaudamas stebi gamtą: „<...>, *saulė, per dieną žeme raitydamas, jau vakarop leisties pradėjo ir, apšviesdama kalnus, miškus ir lankas, labai gražų darė akiveizdą* <...>“ (5, 171). Dovydaičio apysakoje keliautojas nefiksuoja gamtos, jos neišryškina savo kalboje, visas dėmesys sutelkiamas pamokymams ir moralizavimui.

Keliautojai nutapo žmonių išvaizdą, nusako aprangą, etnografines detales. Tai išryškina žmonių padorumą, būdą, kaip pats „Aplankymo seniuko“ veikėjas sako: „*viežlyvai apdarytos, nes turėjo, kaip dūmoju, visų gražiausias ant pečių kuskas, o ant galvos raudonas, rūtomis apsmaigstytas stančkas* <...>. *Rainuotais sijonais locno audimo* <...>“ (5, 171). Taip

apibūdinamos merginos, vaikinių išvaizda taip pat pagiriama. Veikėjas stebi kiekvieną kaimo gyventoją, galima teigti, kad pagal drabužį sprendžia, koks tai žmogus: „*Ūkininkas buvo padoriai ir čystai apsidaręs; ruda sermėga apsilvilkęs, diržu persijuosęs, su kepalušu ant galvos <...>*“ (5, 173). Žmogaus apranga, kaip prieš tai minėjo veikėjas, nusako žmogaus padorumą, jo gyvenimo būdą. Tad negatyvus požiūris ir vertinimas atsiranda, kai veikėjas aplanko prieštaringos reputacijos gyventojus: „*Viduj vaikai brudni, nenuprausti, storais, juodais ir nudriskusiais marškiniais apvilkti, neiššukuoti, pilvai pliki. Motina pati juoda, su suveltais plaukais <...>*“ (5, 175). Toks paveikslas liudija: jei vaikai eis tėvų keliu, nes taip yra mokomi, tai tokį pat vaizdą galima bus nutapyti ir po kelerių metų, vėl apsilankius šiame sodžiuje. Čia vėl galima nubrėžti schema, kuri būdinga didaktinei prozai:

geras – tvarkingas – padorus; blogas – nešvarus – nedoras.

Keliaujant smulkiai aptarinėjami ir trobesiai, jų išorė bei vidus. Tai apysakos „Aplankymas seniuko“ veikėjas darė ne norėdamas išryškinti materialius dalykus ar siekdamas ką nors sumenkinti, bet stengdamasis parodyti, kad žmonės dori ir tvarkingi: „*Budinkas buvo nenaujas, bet suvisu geras: sienos dailios, išbaltintos ir kaminiukas labai padorus pastatytas. Langai skaidrūs, neaprūkę ir neišdaužyti. Stalas didis, nelab seniai maliavotas. Zedliai balti ir visi pašaliai pazerni*“ (5, 175). Toks aprašymas byloja apie tvarkingų žmonių buvimą. Tačiau svarbiausia keliautojas stebėjo, kokie daiktai namuose – buitinių interjerą. Aptikęs šventą paveikslą, žvakę, švęsto vandens ir maldaknygę, džiaugėsi labiausiai, kad čia gyvena pamaldūs žmonės. Lygindamas su kitais aplankytais žmonėmis, veikėjas pastebi, kad retai kur aptiksi tokią tvarką ir švarą. Taip keliautojas piešia gerų žmonių paveikslą, tačiau kaip priešpriešą gėriui parodo, kaip atrodo nedorų žmonių namai: „*Budinkai perkrypusys, stogai kiauri <...>. Svirnas be jutrynos, be durių, pūstas, o troba pati kaip kiaulininkas, brudna, prirūkusi, tamsi, langais surūkę <...>. Durys sugriuvusios, o po slenkščio apstus purvynas*“ (5, 185). Tokia netvarka buityje rodo žmogaus nepadorumą, aplaidumą. Žvelgiant į šiuos du žmonių gyvenimo aprašymus galima teigti, kad švaros ir nešvaros paveikslai atitinka gėrio ir blogio sampratą. Ir čia norisi schematiškai pavaizduoti priešpriešas:

gėris – tvarka; blogis – netvarka.

Ypatingai daug surinkta tautosakos, etnografinės medžiagos M. Valančiaus apysakoje „Palangos Juzė“. Pradėjęs kelionę nuo Kūlupėnų sodo, Juzė susipažino su tenykštėmis dainomis apie oželį. Nukeliavęs į Žeimius, Juzė taip pat klausosi dainų: „*Dainė*“ apie tris tėvo dukteris bei „*Kita dainė*“.

Giesmes Juzė ne tik klausė, bet ir pats kūrė, tad žmonės, pas kuriuos svečiavosi, galėjo tik klausytis: „*Susiedaliai, noriu pagiedoti naują giesmę, jūs nepritarsite, nes žodžių*

nežinot, tačiau pasiklausykite“ (12, 25). Šateikiuose Juzė siūlosi pagiedoti giesmę, pabrėždamas, kad ji nauja, apie Šv. Morkų. Juzė keliaudamas pasisemdavo įkvėpimo giesmėms sukurti: „*Ryžaus sukurti giesmę šv. Jokūbo <...>*“ (12, 56). Veikėjo katalikiška dvasia ir gausus giesmių lobynas rodo dvasinį turtingumą.

Keliautojas pats moko šokti ir kitų vietovių šokiais domisi. Keliaujantis Juzė po darbų mėgsta laiką leisti linksmai. Tai atokvėpis po darbo dienos. Kūlupėnų sode Juzė pasiūlo pašokti *kunigaikštį Palubiskį* (12, 20). Kadangi tai senas prancūzų šokis, Juzei tenka mokytis. Toliau šokamas *prūsas*. M. Valančiaus tautosakinis lobynas gana didelis, tai rodo veikėjo kelionėje surūšiuoti šokiai. Lankydamasis vienoje parapijoje, Juzė groja *šešnytį, dūriną*, apysakoje apstu ir kitų šokių pavadinimų. Kai kurie šokami tik merginų, kiti tik vaikinių. M. Valančiaus veikėjas keliaudamas per apylinkes išvardino itin daug šokių, kuriuos ir pats mokėjo, ir iš gyventojų išmoko.

M. Valančius moko liaudies žaidimų, įpindamas juo į apysaką. Žaidimus keliautojas Juzė taip pat renka parapijose. Pirmasis veikėjo užfiksuotas žaidimas – *žiužis*. Apysakoje išdėstyta visa žaidimo eiga: „*Sustojo į rinkį, vienas, apsuko skriedamas, kam norint įbrukdavo žiužį, tas beregint čakš – čkaš mušė gret stovintį ir ginė apsukuo rinkio. Muštasis, žiužį įgavęs, vėl pabrūkš kitam įdavė, o tas šalip stovintį taip pat šmiaukš – šmiaukš raižė. Ir taip toliaus*“ (12, 51). Kurtuvėnų parapijoj Juzė supažindinamas su *šeško* ir *lapės* žaidimais, pastarojo platesnis aprašymas. Tačiau vertingiausi žaidimai - kurie lavina. I. Buckley kalbėdama apie M. Valančių teigia: „*Kaip tikras švietėjas, M. Valančius čia remiasi sveiku protu, sakančiu, kad žmogui reikalinga atokvėpio valandėlė, kad kai kurios pramogos „intelektą stiprinti ir sumanymą guvinti padeda*“ (14, 199). Tad Juzė keliaudamas po Lietuvą juos renka ir aprašo: vieni moko kantrybės, kiti tvirtybės, paminėjo ir daugybę lavinančių vaizduotę žaidimų.

M. Valančius supažindina ir su švenčių papročiais, kurie aprašomi Juzės akimis. Pristatomi Užgavėnių veikėjai ožys, giltinė, giltinė ir kiti, apibūdinama jų išvaizda, aiškinamos funkcijos. Taip pat minimi patiekalai, būdingi tai šventei. Daug dėmesio M. Valančius skiria verboms ir krikščioniškai šventei Velykoms, supažindina su papročiais: „*Prisiartino verbų nedėlia, eidamys į bažnyčią, prisirinkom kadagių, bruknių, žalių laumės šluotų, ažuolo šakų su pernykščiais lapais, blendžių ir karklų šakelių su avelėmis*“ (12, 81). Juzė dvejoja, ar visur yra paprotys plakti su verbomis: „*Ar visur yr toks paprotys, nežinau*“ (12, 81), kitur teigia tikrai žinodamas: „*Bet ir tą paprotį ne visur teužlaiko*“ (12, 82).

Didelis dėmesys kelionėje skiriamas išvaizdai, aprangai. M. Valančius, pasitelkęs apysakos veikėją Juzę, leidžia jaustis tarsi pamokoje, kur supažindinama su etnografija. Itin taiklūs ir vaizdingi aprašymai leidžia įsivaizduoti paveikslus, kurie atspindi žmonių išvaizdą.

Lankydamasis Nasrėnų sode Juzė apibūdina mergaitę, kurią, pasak jo, *viešpats atėmė*: „*Plaukeliai jos baltai geltoni it lineliai, akelės žydros, rankelės smulkios, nuplautos*“ (12, 27). Iš šio paveikslo aišku, kad mergaitė gyveno doruose namuose. Tęsdamas savo klajones ir lankydamasis Žeimiuose Juzė itin smulkiai nusako žmonių aprangą, suskirstydamas ją į vyrų (senų ir jaunu) bei moterų: „<...>; *vyriški buvo apsidarę su kailiniais ar su pilkomis milo sermėgomis, siūtomis su liemeniu. Seni turėjo kepures lenktinele su avikailio pakutromis. Jauni – apvalias, ant viršu platesnes <...>. Visi apsiavę su batais <...>. Motriškosios <...> bažnyčioj būva apsidariusios su strupkėmis, su aplinkuo kvaldotomis, su sijonais margai dažytais, pačių austais. Galvos aprutultos su didžiais pirktiniais skepetais <...>*“ (12, 30, 31). Taip atrodo žmonės, kurių materialinė padėtis geresnė. Prasčiau gyvenančių žmonių apranga ir visa išvaizda kiek kitokia: *Neturtingos su namie austomis žičkuotomis skaromis. Ant krūtinę jų gal regėti daug brostvų, škaplierius ant plačiais raudonais pasaitais. Kojos apautos su šikšnos kurlėmis <...>*“ (12, 31). Pats kelijantis Juzė tikslių duomenų neturi, tačiau girdėjęs, kad tokia apranga dėvima ne tik šioje parapijoje, bet ir Mosėdžio, Skuodo, Platelių, Plungės, Lenkimų, Ylakių, Ginteliškės bei Kartenos apylinkėse.

Panašiai išvaizdą, aprangą pristato ir atkeliavęs į Šateikius. Tik čia pradeda apibūdinimu, kaip atrodo vyrai: „*Visi vyrai buvo stambūs, augaloti, su plačiais pečiais*“ (12, 38). Tačiau drabužiai labai panašūs, gal net tokie patys. Vyrai čia taip pat apsilikę kailiniais bei pilkomis sermėgomis, tik pabrėžia, kad: „*Tos buvo pasiūtos su atriestomis apkaklėmis, per liemenį gan suveržtos, priešakyj viena eila su plačiais guzikais, o retai kurio su ablikais užsegamos*“ (12, 38). Moterys irgi nelabai skyrėsi nuo anksčiau aprašytų: tokie pat galvos apdangalai ir sijonai.

Ne visada Juzė atkreipdavo dėmesį į žmogaus išorę, tačiau keliaudamas per skirtingas vietas, kartais išskirdavo kai kuriuos žmones: „<...> *Pranciškus Baracevičia, kurio ilga nosis, o galva gera*“ (12, 56).

Apysakos „Palangos Juzė“ keliautojas surinko gausybę įvairiausios medžiagos, tai leidžia susipažinti su krašto etnografija, kuri skyrėsi kai kuriose vietovėse. „Palangos Juzės“ keliautojas Jūzupas, trumpinant Juzė, įgyvendino svarbų kelionės tikslą – sukaupė etnografinės detales, kurios naudingos kiekvienam, norinčiam susipažinti su to krašto gyvenimu.

Keliaudamas Juzė stebėjo ir architektūrinius statinius, **bažnyčias**. Aišku, ne visų vietovių statiniai aprašyti, pvz. Šateikių bažnyčia apibūdinama labai glaustai: „*Bažnyčia didžiai išpuošta, altoriai pazalatyti, tuo tik negerai, kad iš medžio padirbta*“ (12, 39). Būdamas krikščionis, Juzė lyg ir priekaištauja plungiškiams, kad bažnyčia medinė: „*Argi turtingi plungiškiai negalėtų išmūravoti namų dievo?*“ (12, 39). Priešinga nuomonė susidaro

atvykus į Kurtuvėnų miestelį, kur mato mūro bažnyčią: „<...>, labai gražią, galinčią papuošti ir didelį miestą“ (12, 56), - tačiau pats miestelis, kaip Juzė teigia, nevertas jo kelionės.

Svarbus didaktinės prozos atstovas - Mikalojus Akelaitis ir jo apysaka „Kwestorius po Lietuva važinedamas žmonis bemokinašis“. Knygoje „Lietuvių literatūros istorija XIX amžius“ teigiama, kad „<...>centrinė figūra – keliaujantis žmogus (čia kvestorius, vienuolyno bendrijos narys, renkantis aukas vienuolių pragyvenimui), kuris susitinka su įvairiais žmonėmis, atsiduria įvairiose situacijose, leidžiančiose pamokyti sutiktuosius“ (19, 513). Ši apysaka skiriasi nuo prieš tai nagrinėtų tuo, kad čia minimos įvairios mokslo šakos, kurios reikalingos žmonėms pažinti pasaulį.

M. Akelaitis savo apysakoje „Kwestorius po Lietuva važinedamas žmonis bemokinašis“ pateikė žinių iš geografijos, istorijos, gamtos. Tai pastebi ir J. Sprindytė: „čia jau artėjama prie platesnių švietėjiškų užmojų (pateikiamos žinios iš gamtos, istorijos ir geografijos) <...>“ (24, 34). Veikėjas smulkiai aiškino tuos reiškinius, su kuriais susiduria kaimo žmogus, formuojamas mažai raštingo valstiečio požiūrį į gamtą, visatą.

Keliautojo tikslas perteikti žinias iš įvairių mokslo šakų, šviesti liaudį. M. Akelaičio veikėjui tikslas pažinti pasaulį - reiškia keliauti mokslo keliais. Vyresnysis kvestorius gyvenimišką patirtį ir žinias perteikia jaunajam kvestoriui Jonui, kuris prašo papasakoti apie keliones, jei kartais pačiam netektų pabuvoti visose šalyse, tai nors tokiu būdu pažinšias žmones ir kraštus. M. Akelaičio veikėjas jaunas vyras Jonas nori tapti kvestoriumi ir mokyti vargdienėlius. Tačiau turėdamas geras mokslo žinias neturi gyvenimiškosios patirties, dar nenuėitas gyvenimo kelias ir nesukaupęs praktinės žinios. Bet tai nesulaiko jaunojo kvestoriaus, ir jis patyrimą nutaria įgyti keliaudamas ir mokydamas žmones.

Senasis kvestorius, domėjęsis šalies praeitimi, norėjo pažinti savo kraštą, tad išvaikščiojęs įvairias Lietuvos vietas, mokęs geografijos žinių apie miestus, upes.

Jaunasis veikėjas Jonas, pradėjęs kelionę po Lietuvą, aiškina gamtos mokslų pagrindus: apie elektrą, apie žemę, mėnulį, saulę.

Kaupti žinias, patirtį yra vidinė motyvacija, kad galėtum viską perteikti kitiems žmonėms, kuriems trūksta praktinių pamokymų.

M. Akelaičio veikėjas Jonas stebi gamtą, bet jos neaprašinėja, šiuo atveju jis – stebėtojas, mato saulę, kuri jau įdienes, paukšteliai pagiry čiulba, piemenėliai gano, lauke žmonės rugius valo, mergelės ir vaikinai krauna pėdus į vežimą ir dainas dainuoja.

Viena apysakos „Kwestorius po Lietuva važinedamas žmonis bemokinašis“ temų - gyvenimo kelio pasirinkimas. Pagrindinis veikėjas senukas kvestorius apie tai ir kalba, kad žmogus neprivalo atlikti pareigų ponui, bet pats gali rinktis, koku keliu eiti, pasirinkimą lemia perskaitytų knygų sukeltas smalsumas. Tačiau toks kelias būdingas jaunam žmogui. O

sulaukus senatvės gyvenimo kelias krypta į tai, kad patirtį, išmintį reikia teikti kitiems. Tokie pamokymai yra pažintiniai – apie etnografines Lietuvos apskritis, miestus, upes, bažnyčias ir kitus svarbius dalykus.

Dar vienas M. Akelaičio veikėjo tikslas – tapti kunigu. Jonas nesipriešina krikščioniškajam paliepinimui ir iškeliauja į Vilniaus bernardinų vienuolyną.

Keliaudamas po kaimus M. Akelaičio kvestorius moko pasimelsti prieš darbą, sėdant prie stalo. Kvestoriai meldžiasi ir kelionėje, pamokslauja ir prie ligonio patalo. Tai rodo stiprų tikėjimą, krikščionišką požiūrį į gyvenimą (28).

Keliautojui svarbus sugrįžimas. Apkeliavęs įvairias vietas, kvestorius Jonas kelionę baigia apsilankydamas pas savo pirmąjį mokytoją ir sugrįždamas pas tėvus.

Ieškant sąsajų tarp M. Akelaičio ir M. Valančiaus, galima pastebėti, kad juos sieja domėjimasis geografiniais dalykais (to nerasime nei P. Gomalevskio, nei Dovydaičio apysakose). Kiekvienas perėjimas iš vienos parapijos, vietovės į kitą - tai besikeičiančių gamtos vaizdų seka, nors ir retai Juzė užfiksuoja kraštovaizdį. Keliaujant link Žarėnų veikėja supo kalnuota aplinka: „*Miniją upę perėjęs, įlipau į aukštą kalną. Apsižvalgiau ir paregėjau kalnų kalnus be galo*“ (12, 41). Tęsdamas savo kelionę link Luokės, Juzė fiksuoja pušyną, žvalgosi nuo kalnų į bažnyčias.

Kalnuota vieta Juzei sužadino geografinį smalsumą, tad pasiteiravo, ar visur taip kalnuota keliaujant link Žarėnų. Veikėjas gavo išsamų atsakymą: „*Kalnai prasideda Kalvarijos, bengiasi Girdiškės parapijoj*“ (12, 43). Papildomos Juzės geografinės žinios, taip M. Valančius supažindina su visomis aukščiausiomis kalnų viršūnėmis: „*Girnikų kalnas Kurtuvėnų parapijoj, Žąsino kalnas – Janapolės, Šatrijos – Luokės, Moterainis – Pavandenės, Girgždūtės – Varnių, Medvėgalis – Kaltinėnų ir Aukštagiris – Laukuvos parapijoj*“ (12, 43). Juzei klajojant iš vieno kaimelio, parapijos į kitą atsirasdavo norinčių ne tik susipažinti su tautosaka, tačiau ir pasidomėti aktualiais klausimais, pvz., kokia žemė dirbama kitur: „*Parakvijose: Telšių, Luokės <...> ir Kurtuvėnų tur žemę gerą, vadinama juodžemiu. Smilčių yra parakvijose: Luokės, Tirkšlių <...>; balų yra parakvijose: Tryškių, Tirkšlių ir Kurtuvėnų*“ (12, 60).

J. S. Dovydaičio apysaka „Šiaulėniškis senelis“ ir P. Gomalevskio „Aplankymas seniuko“ – moralistiniai kūriniai, kur aktualizuojama blaivybės tema. Itin ryški religinė pasaulėžiūra. Keliautojai stengėsi įdiegti dorybes į žmonių gyvenimo kelią. Tos kelionės – paveikslai iš ano meto žmonių realaus gyvenimo. Šios dvi apysakos vedė ne tik religiniu keliu, bet ir mokė sąžiningumo, doros, darbštumo ir kitų žmogiškųjų bruožų. Šie didaktai keliaudami stengėsi kuo daugiau dalintis savo patyrimu, išgyvenimais. Jų gyvenimas –

kelionės, kur stengiamasi kuo daugiau aplankyti apylinkių, bažnyčių. Ir visur visiems jie žada vėl sugrįžti. Šių dviejų autorių tematiką galima būtų pavaizduoti schemeje, kur vyrautų dvi priešpriešos: girtavimas – blaivybė, moralė, dora – nuodėmė.

M. Valančius savo didaktinėje apysakoje „Palangos Juzė“ moko, supažindina liaudį su krašto dainomis, giesmėmis, geografija, etnografija.

Keliaujantis Juzė yra puikus jaunuomenės mokytojas, tai akcentuoja I. Buckley, taikliai apibūdinama M. Valančiaus veikėją Južę, kuris, pasak autorės, yra išradingas ir gyvas herojus, atliekantis kelis komunikacinius vaidmenis, vienas jų – jaunuomenės mokytojas.

Dažniausiai keliautojas – senas žmogus, dvasininkas, o Valančiaus Juzė – jaunas, jo intencijos kitos, jis žvelgia žingeidžiom akim. Juzė teigiamai charakterizuojamas, žinomas jo asmeninis gyvenimas, šeimyninė padėtis; pats pagarbus kitiems, moka bendrauti, geba suburti žmones.

Akivaizdu, kad daugiausia etnografinės medžiagos - apysakoje „Palangos Juzė“, kur pateikta autentiška folkloro medžiaga.

M. Valančiaus rašymo intencija atsiskleidžia prakalboje, kur teigiama, kad viskas pasaulyje keičiasi: „*Kaip viskas pasaulėj persimaino, taip persikeis ilgainiui ir žmonių papročiai*“ (12, 5). Tikriausiai todėl autorius ir norėjo viską aprašyti. Galima teigti, kad tai ne vien didaktinė kelionė, bet ir etnografinė, tik etnografiniai epizodai „pastiprinti“ didaktiniais intarpais.

Nors M. Akelaičio apysaka ir telpa į didaktinės prozos rėmus, tačiau skiriasi nuo minėtų šiame darbe. Čia taip pat ryškus dievobaimingumas, tačiau „*Apysakos turinyje, <...>, didesnė dalis tenka ne nuogam moralizavimui, o tam, ką šiandien pavadintume gamtos mokslų populiarizacija*“ (19, 514).

Taigi visos aptartos kelionės nėra vien tik didaktinės, - jos ir pažintinės, ir meninės, ir publicistinės, - tai gyvenimo ir išminties kelionės.

IŠVADOS

Kelionių literatūra Lietuvoje paplito XIX amžiaus pradžioje. Tai buvo geografijos, etnografijos studijos, ekspedicijų aprašymai, praktiniai vadovai, kraštotyros bei gamtos pradžiamoksliai. Atsirado naujas straipsnio žanras – kelioninė apybraiža. Ne visos publikacijos buvo mokslinio pobūdžio, - kai kurie veikalai buvo skirti mažai išlavintam skaitytojui: valdininkui, tarnautojui, namų šeimininkei, gimnazistui, valstiečiui, tokie pastebėjimai yra Jolitos Mulevičiūtės straipsnyje „Keliaujantis žmogus XIX amžiaus II pusės Lietuvoje“.

Keliautojai stengėsi įgyvendinti savo kelionės tikslus, realiose kelionėse surinkti informaciją ir kuo aiškiau bei smulkiau viską užfiksuoti; keliauti dvasiniais keliais, prisiminimais; keliaudami mokyti, kartais moralizuoti ar patarti.

Pirmojoje dalyje aptartus rašytojus sieja ne tik lenkų kalba, lietuviybės puoselėjimas, domėjimasis Lietuvos gamta, kultūra, istorija, architektūra, etnografija, folkloru – juos dar sieja pomėgis keliauti ir kelionių išpūdžius aprašyti publicisto plunksna. Kiekvienas jų sudėliojo skirtingus savų kelionių akcentus: vienas labiau fiksavo geografinius duomenis, kitas žavėjosi architektūra, trečias keliavo istorijos laiku, ketvirtas stebėjo papročius ar užrašinėjo legendas, - bet visi jie keliavo per Lietuvą ir savo darbais įamžino šio krašto XIX amžiaus gyvenimą.

Jeigu realieji keliautojai V. Sirokomlė, K. Tiškevičius, A.H. Kirkoras, M. Balinskis, L. A. Jucevičius fiksavo faktinius kelionių išpūdžius ir paliko vertingą rašytinį etnografinį paveldą, tai kita grupė analizuotų autorių paliko ne mažiau vertingą poetinės kelionės suvokimą. Nors ir A.Baranauskas, ir A.Mickevičius, ir A.Vienažindis, ir Maironis, ir P.Vaičaitis iš tiesų nemažai keliavo po Europą (kaip ir buvo įprasta XIX a. inteligentijai), tačiau reikšmingiausi yra tie jų eilėraščiai, kuriuose ryškus dvasinės kelionės įvaizdis. Bendra tarp poetų tai, kad visus juos, išvykusius iš gimtojo krašto, nuolat lydi prisiminimai. Prisimenama ne tik tėvynės gamta, tačiau dažnai lyginamas svetimas kraštas su savuoju, kartais prisimenama ir jaunystė, kuri visada asocijuojasi su tuo, kas buvo gyvenime geriausia ir šviesiausia. Dažnas jų kūryboje ir priverstinio išvykimo motyvas, kuris iš tiesų buvo neretas carinės Rusijos okupuotame Lietuvos krašte. Tokiuose eilėraščiuose pasikartoja tėvynės ilgesio nuotaikos, kurios išreiškiamos romantizmui būdingu sapno motyvu.

Archetipinės kelionės tikslas – grįžimas namo. Visų antrojoje dalyje nagrinėtų autorių poetinės kelionės tikslas – taip pat grįžimas namo. Ta kelionė gali būti erdve, laiku, mintimis, sapnais – nesvarbu persikėlimo forma – vis tiek svarbiausias tikslas yra grįžti į pradinį išvykimo tašką: gimtinę, jaunystę, laisvę ar kitokią pradžią. Tik ta pradžia sugrįžus turi būti randama kokybiškai patobulėjusi.

Kelionės (ir grįžimo namo) motyvas labai ryškus bei prasmingas ir XIX amžiaus didaktinės prozos atstovų kūryboje. Jeigu pirmųjų keliautojų tikslas buvo užfiksuoti ir aprašyti matomus kelionių faktus, o antrųjų – išsakyti savo dvasinių kelionių išgyvenimus, tai didaktinių keliautojų užduotis – dalintis patirtimi, skleisti religines bei moralines idėjas, perduoti žinias, pastebėti ir iškelti į dienos šviesą socialines problemas, diegti patriotiškumą ir lietuviybę. Jų patarimai sutiktiems žmonėms labai paprasti, tinkami ir šiandienos žmogui, nes turi savyje amžinąjį krikščioniškosios moralės krūvį: gerbti tėvus ir Dievą, negirtauti, dorai gyventi, netinginiauti, nevogti ir t.t. Ypatingai svarbus, didaktinių keliautojų manymu, yra švietimas, nes tik skaitantis ir apsišvietęs žmogus gali suvokti doro pasaulio svarbą. Juozapas Silvestras Dovydaitis, Petras Gomalevskis, Mikalojus Akelaitis, Motiejus Valančius, - visi jie savo apysakose „išleido į kelionę“ tokius personažus, kurie nešė Lietuvos sodžių žmonėms pačių autorių pamokymus, patarimus, pamokslus. O sugrįžę „parsinešė“ gausybę etnografinės medžiagos, tautosakos ir folkloro.

Taigi galime daryti išvadą, kad kelionė XIX amžiaus šviesuolių gyvenime buvo išties labai svarbi. Visų minėtų autorių polinkis keliauti atsirado dar jaunystėje (tuomet studijuojantis jaunimas apkeliaudavo bene visą Europą). Vėliau kelionės tapdavo tradicija ir šviesuoliai keliaudavo tam, kad pažintų šalį ir žmones.

Neramūs buvo tie keliautojai, jų sielose degė neužgesanti ugnelė, kviečianti eiti, ieškoti, siekti. Juk jei ne tos kelionės (etnografinės, geografinės, istorinės, poetinės, didaktinės ar dar kitokios), iš tiesų neturėtume tokio spalvingo, turtingo ir gyvo XIX amžiaus Lietuvos paveikslo.

ŠALTINIAI

1. Balinskis Mykolas, Vilniaus miesto istorija, Vilnius, Mintis 2007.
2. Baranauskas Antanas, Rinktinė, Baltos lankos 2001.
3. Jucevičius L. A., Raštai, Vilnius, 1959.
4. Kirkoras Adomas Honoris, Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes, Vilnius, Mintis 1991.
5. Lietuvių didaktinė proza, Lituaništinė biblioteka 21, Vilnius, Vaga 1982.
6. Maironis, Kur bėga Šešupė, Vilnius, Vaga 1980.
7. Mickevičius Adomas, Krymo sonetai, Kaunas, Santara 1998.
8. Sirokomlė Vladislavas, Nemunas nuo versmių iki žiočių, Vilnius, Mintis 1991.
9. Tiškevičius Konstantinas, Neris ir jos krantai, Vilnius, Mintis 1992.
10. Vaičaitis P., Yra šalis, Vilnius, 1964.
11. Vienažindys Antanas, Ilgu ilgu man ant svieto, Vilnius, 1958.
12. Valančius M., Palangos Juzė, Vilnius: Vaga, 1965.

LITERATŪRA

13. Bikinaitė T., Antanas Vienažindys: gyvenimas ir kūryba, Kaunas, 1989.
14. Buckley Irena, Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje, 2006.
15. Bražėnas Petras "Po pusės amžiaus sugrižęs" // Vincas Pietaris "Algimantas", Vilnius: Vaga, 1989.
16. Jastrunas M., Adomas Mickevičius, Vilnius: Vaga, 1965.
17. Kudirka Vincas / Pranas Vaičaitis, Mokinio biblioteka, Kaunas, 1956.
18. Lietuvių literatūros enciklopedija, Vilnius, 2001.
19. Lietuvių literatūros istorija XIX amžius, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
20. Literatūros žinynas, Kaunas: Šviesa, 2006.
21. Makauskas Bronius, Lietuvos istorija, Kaunas: Šviesa, 2002.
22. Maskuliūnienė Džiuljeta, XIX a. Lietuvių didaktinė proza: adresatas ir tekstas.
23. Mikšytė R., Antano Baranausko kūryba, Vilnius: Vaga, 1964.
24. Sprindytė Jūratė, Lietuvių apysaka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
25. Tarptautinių žodžių žodynas, Vilnius 2008.

26. Zaborskaitė Vanda, Maironis, Vilnius: Vaga, 1968.
27. Zaborskaitė Vanda, Trumpa lietuvių literatūros istorija, I dalis, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
28. Židonis Giedrius, Pozityvizmas ir lietuvių proza. XIX amžiaus antroji pusė, Daktaro disertacija, Kaunas, 2009.
29. XX amžiaus literatūros teorijos, Vilnius: VPU, 2006.
30. Romanovska Regina, Naujasis Židinys – Aidai, 2006 6-7 (186 – 187), Lietuvos keliautojai Artimuosiuose Rytuose: kultūrinis šokas.
31. XXI Amžius, Nr. 53, 2007 liepos 11 diena.
32. www.spauda.lt/plato/archetype.htm.
33. www.filologija.vukhf.lt/3-8/skurdeniene.htm.
34. www.images.katalogas.lt/maleidykla/men32/M-39pdf.
35. [www.skrynia.lt/biblioteka/Dalies Isejimo knygos komentaras.doc](http://www.skrynia.lt/biblioteka/Dalies_Isejimo_knygos_komentaras.doc).
36. www.xxiamzius.lt/numeriai/2008/01/30/izval_01htm.
37. www.mokslai.lt.
38. www.culture.lt/satenai.
39. www.wikipedia.org/wiki/Adomas_Honoris_Kirkoras.

